

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Over graven naar macht en de kern van de (Nederlandse) economie

Uitermark, P.J.

Citation

Uitermark, P. J. (1978). Over graven naar macht en de kern van de (Nederlandse) economie. *Acta Politica*, 13: 1978(2), 161-211. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451857>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451857>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Acta Politica tijdschrift voor politicologie

Kernredactie

drs. J. Th. J. van den Berg, drs. H. W. Blom, dr. B. J. S. Hoetjes, drs. K. Koch (secretaris), drs. O. Schmidt, prof. dr. J. K. De Vree

Redactieraad

Jhr. drs. G. van Benthem van de Bergh, prof. dr. H. R. van Gunsteren, drs. R. P. van den Helm, prof. dr. A. Hoogerwerf, drs. J. A. M. Klaver, dr. A. E. van Niekerk, dr. J. van Putten, prof. dr. G. J. Scholten, mr. dr. I. Th. M. Snellen, dr. J. J. A. Thomassen

Bijdragen

en andere mededelingen voor de redactie zende men aan de redactie-secretaris, drs. K. Koch, p.a. Volkenrechtelijk Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht, Janskerkhof 16, 3512 BM Utrecht (030 - 31 87 49); de kopij dient persklaar te worden ingezonden, in zesvoud en in machineschrift

Boeken ter recensie

en boekbesprekingen zende men aan de boekenredacteur, drs. H. W. Blom, Erasmus Universiteit H 2-16, Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam; terugzending van ongevraagde recensie-exemplaren kan niet plaatsvinden

Administratie

Voor abonnementen en advertenties richt men zich tot de uitgever, Boompers boeken- en tijdschriften-uitgeverij bv, Postbus 58, 7940 AB Meppel (05220/54306); postrekening 2756509

Acta Politica verschijnt driemaandelijks; de abonnementsprijs bedraagt f 59,50, voor instellingen f 83,50; voor studenten f 44,50 (maximaal gedurende vijf achtereenvolgende jaren).

Voor het buitenland gelden aangepaste tarieven die op aanvraag te verkrijgen zijn.

Losse nummers f 19,50

Advertentietarieven: 1/1 pagina f 300,—; 1/2 pagina f 170,—.

Indien men het abonnementsgeld gireert voor een ander gelieve men op het girostrookje duidelijk naam en adres van de abonnee te vermelden, ter vermindering van dubbele incasso

Over graven naar macht en de kern van de (Nederlandse) economie*

door P. J. Uitermark

'Attempts to unify business on an ever more comprehensive basis are inevitable. For how else is it possible to cope with the administrative and managerial problems of an industrial technology which has for decades past been moving toward such a policy?

Intuitively, the most unsophisticated know this part of the story (....). Finely meshed networks of transportation, communication, and energy bind the whole more closely and rigorously together with each passing day. Within these spreading networks, industrial technology, in an infinity of small ways — hither and yon, endlessly, restlessly, ceaselessly — weaves tighter and more exactly the multifarious interdependencies which engineers, step by step, wring from the master patterns of the unfolding natural-science 'web of reason'. Integration, coördination, planning, these are the very root and marrow, the essence and the spirit of the industrial system as it is being developed in our times. In these respects changes are unidirectional, additive, cumulative. From them there is no turning back'.

(Robert A. Brady: Business as a System of Power, New York: Columbia University Press, 1943, blz. 1).

'Eventually not an individual but a complex of scientists, engineers and technicians; of sales, advertising and marketing men; of public relations experts, lobbyists, lawyers and men with a specialized knowledge of the Washington bureaucracy and its manipulation; and of coordinators, managers and executives becomes the guiding intelligence of the business firm. This is the technostucture'.

(John Kenneth Galbraith: Economics and the Public Purpose, Londen: André Deutsch, 1974, blz. 82).

'This, not the management, is the guiding intelligence — the brain — of the enterprise'.

(John Kenneth Galbraith: The New Industrial State, Londen: Hamish Hamilton, 1967, blz. 71).

* Een aantal langdurige onderbrekingen i.v.m. functiewisselingen en ziekte veroorzaakten een zo grote vertraging dat ik thans met klem moet verklaren dit artikel op persoonlijke titel te hebben aangevangen en ook als zodanig af te leveren.

'Macht ist ein Wort. Es genügt nicht, hie und da dieses Wort zu gebrauchen, auch nicht, zu erklären, Macht bedeutet in der Wirtschaft, ebenso wie in der Politik, viel. Es besagt auch wenig, in etwas mystischer Weise von den 'Mächten des Kapitalismus' und ihrem geheimnisvollen Wirken zu sprechen. Die Hauptsache ist vielmehr, den Kern des Phänomens wirtschaftlicher Macht sichtbar zu machen. Nicht anders lässt sich wirtschaftliche Wirklichkeit begreifen'.

(Walter Eucken: *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, zesde druk, Berlijn enz.: Springer-Verlag, 1950, blz. 203).

'Macht und Machtausübung spielen auch im Wirtschaftsleben eine überragende Rolle. (...) steht die Macht am Anfang des Wirtschaftens überhaupt. (...) dass sich das Phänomen 'wirtschaftliche Macht' dem Wirtschaftstheoretiker und dem Wirtschaftspolitiker geradezu aufdrängt, einmal aus dem Grunde, weil es Vorgänge und Erscheinungen kennzeichnet, die sich innerhalb der wirtschaftlichen Prozesse abspielen, zum anderen deshalb, weil auch die Träger von Wirtschaftspolitik über Macht verfügen müssen, wenn sie sich gegen ihren Gegenspieler durchsetzen sollen'.

(Hans-Jürgen Seraphim: *Theorie der Allgemeinen Volkswirtschaftspolitik*, tweede druk, Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht, 1963, blz. 77-78).

1 Inleiding

Aanleiding voor dit artikel vormt de verschijning van het boek *Graven naar macht*¹ van H. M. Helmers, R. J. Mokken, R. C. Plijter en F. N. Stokman (m.m.v. Jac. M. Anthonisse). Dat boek draagt als ondertitel: 'Op zoek naar de kern van de Nederlandse economie'. Als econoom voelde ik me dan ook niet weinig vereerd het voor dit blad te mogen recenseren. De samenvattende conclusie op blz. 408 geeft te kennen, 'dat binnen het Nederlandse politiek-economisch systeem onvoldoende maatschappelijke controle bestaat op het (...) geanalyseerde machtscentrum van grote bedrijven en instellingen (...). In dit boek hebben wij het bestaan en de structuur van het op dubbelfuncties gebaseerde machtscentrum onthuld'. Dat de bespreking van de beschouwingen waarop die conclusie is gebaseerd enigszins is uitgelopen, wordt mede veroorzaakt door een gevoel van teleurstelling dat vooral hierop betrekking heeft, dat ik uit het boek niet heb begrepen dat de kern van de Nederlandse economie een machtscentrum is, dat volgens de schrijvers bestaat uit een kenmerkende configuratie van dubbelfuncties van commissarissen en directeuren. De schrijvers hebben beslist wel noeste ijver aan de dag gelegd om het gestelde aan te tonen, maar m.i. zijn zij in hun opzet niet geslaagd. Waarom dat het geval is zal hierna worden onderzocht. De kritiek richt zich daarbij dan met name op het veronachtzamen van de inzichten en resultaten van de economische wetenschap, op de relevantie van de gehanteerde definitie van macht en op de probleemstelling c.q. de verdere theorievorming welke het onderzoek moet schragen.

De (voor)geschiedenis tot de hier besproken publikatie is bekend en wordt ook door de auteurs in de Inleiding in herinnering geroepen: najaar 1968 maakte de toenmalige NKV-voorzitter P. J. J. Mertens bezorgd gewag van een lijnenspel 'van een groep mensen, die elkaar goed kennen en elkaar frequent ontmoeten in verschillende colleges. Het is een evenzo deskundige, financieel sterke als beangstigende groep' (blz. 11). Najaar 1971 viel Mertens met een publikatie onder de titel *Invloedsstructuren van politieke en economische elites in Nederland* het grootste gelijk van de wereld ten deel. Dit 'voorlopig rapport' door een projectgroep van studenten in de politicologie van de Universiteit van Amsterdam dat hem die opsteker bezorgde, lokte evenwel nogal wat kritiek uit, werd op 29-1-1972 gevolgd door een in (het gebouw van) de Tweede Kamer gehouden congres politiek-economisch netwerk² en leidde tot een door de PPR ondernomen abortieve poging de parlementaire enquête tegen de machtselite, de '200 van Mertens', in stelling te brengen.

Mogelijk was in elk geval een meerderheid in het parlement net ietwat te beducht voor 'name calling' om, net als bijv. in de Verenigde Staten van Amerika reeds geruime tijd³ het geval is, te kunnen besluiten tot het (regelmatig) via hoorzittingen doorlichten van de (economische) structuren van de samenleving. Eensdeels is dat jammer, want in ónze samenleving kunnen we ook best wat openheid gebruiken op dit terrein.⁴ Anderdeels had de volksvertegenwoordiging hier een mogelijk vooruitziende blik, want in het faculteitsblad *Discorsi*, nr. 5 van de 9de jaargang, constateert een studentenbegeleider van een andere projectgroep die in het Voorwoord van het boek met name wordt gememoreerd voor de geleverde opbouwende kritiek, dat uit de aanpak van de onderzoekers 'een impliciete elitetheorie spreekt', welke niet adequaat te achten is. Tijdens het rumoer rond het 'voorlopig rapport' werd de auteurs reeds de personalistische aanpak kwalijk genomen, hetgeen hen toen deed en ook nu nog doet verzuchten dat er sprake was van misverstanden (blz. 16). Blijkens de na verschijning van het boek in hun naaste omgeving geuite opbouwende kritiek, hebben de auteurs er dus vergeefs op gewezen (blz. 17-18), dat het hun vooral gaat om de instituties en dat het slechts een bijkomstigheid is dat deze door personen worden gedragen. Het verschil in benadering dat uit deze nadere verklaring spreekt moet overigens slechts van gevoelsmatige aard zijn, want in Bijlage B3 worden voor alle zekerheid de dragers van de communicatielijnen, 476 in getal, op 38 bladzijden bijeen gezet.

Op dit terrein gaat van getallen duidelijk een zekere magie uit. Van 1909 dateert de uitspraak van Walther Rathenau, dat 'drie honderd personen, van wie elk de anderen persoonlijk kent, beslissen over het economische lot van het continent en hunne opvolgers (zoeken) in eigen omgeving'.⁵ Wibaut — aan wie dit citaat werd ontleend — vervolgt: 'het aantal opperste productie-leiders (...) lijkt niet onwaarschijnlijk. Voor de Verenigde Staten van Noord-Amerika heb-

ben wij nog veel lagere schattingen, namelijk van honderd tot honderdvijftig personen,⁶ gevonden'. Dat we over de door Mertens als bij donderslag onder de aandacht gebrachte aangelegenheden volstrekt in het duister zouden tasten wordt met deze uitspraken, alsmede i.h.b. door blz. 39-42 van Wibaut's geschrift, dus al gelogenstraft; hoogstens kan geconstateerd worden dat we wat betreft de cijfermatige samenballing van macht in ons land jaren achter lopen. Ook Robert A. Brady⁷ constateerde reeds onder meer (en hij kon zich daarbij beroepen op een indrukwekkende hoeveelheid empirisch materiaal,⁸ vooral verzameld in de jaren dertig): 'The influence of the purse (banking and finance) has long been recognized in the management of corporate affairs. But in recent years the powers of strategically interlocking legal, accounting, management, engineering, and other special 'competence' and contact groups have grown step by step with — and sometimes follow more or less closely the lines of — increasing functionalization of duties and offices. This is, in turn, a by-product of increase in the size, complexity, and range of corporate interests. (...) There has grown up a sort of inner-council *condottiere* (...) these inner governing cliques (...). America's 60 Families are paralleled by the French '200', the aristocracy of British 'Cousinhood', the Junker-Industrial barony of Nazi Germany, the *Zaibatsu* of Japan, and the aristocratic latifondi-industrial princelings of the Rome-Milan-Turin 'Axis' '.

Het laakbare ontbreken in deze opsomming van de 'hundred-year-old family group' van 'the Wallenberg family in Sweden, or the personal stake of the Belgian Baron Empain (the heir to the family that financed the building of the Paris Metro)⁹ in industrial groups like Jeumont-Schneider in France', verklaart mogelijk waarom Brady's boek voor economen van mijn generatie nooit een 'must' is geweest. De essentie van zijn bevindingen werd kennelijk voor kennisgeving aangenomen; totdat J. K. Galbraith¹⁰ op het verschijnsel dat de dingen niet altijd helemaal zijn wat ze lijken, met een nieuwe term (de technestructuur) weer aanstekelijk de aandacht vestigde. Op blz. 22 van het boek van Helmers c.s. duikt dit begrip ook even op, maar verder heeft het in hun studie geen vruchtbare sporen nagelaten.

Het citaat over de Wallenbergs c.s. is ontleend aan Hugh Stephenson,¹¹ die aldaar vervolgt: 'But these are shrinking islands of personal identification in the large industrial groups of today; islands being submerged by the managerial tide. The great industrial institutions have a corporate impetus of their own'.

Economen hebben zich vooral voor dit laatste verschijnsel van de *corporate impetus* geïnteresseerd en ook over de minder grijpbare aspecten ervan bestaat inmiddels een zo ruime literatuur dat er zelfs zinvolle classificaties in kunnen worden aangebracht.¹² Van de door economen traditioneel beter begrepen aspecten geven boeken als — om slechts enkele te noemen — die van E. Penrose¹³, W. J. Baumol¹⁴, R. Marris¹⁵, O. E. Williamson¹⁶, J. W. McGui-

re¹⁷ en R. Marris en A. Wood¹⁸ en op leerboekniveau P. J. Devine e.a.,¹⁹ James B. Herendeen,²⁰ alsmede J. R. Wildsmith²¹ een goede indruk. De verbinding met de 'standaard'-theorie krijgt vooral gestalte in boeken als die van Th. H. Naylor en J. M. Vernon²² en A. Koutsoyiannis.²³

Echt buiten de hoofdstroom in de economische theorievorming hebben boeken als die van Hallgarten en Brüner gestaan, welke door J. G. van Dillen worden signaleerd²⁴; al wordt ten gevolge van de gegroeide aandacht voor het verschijnsel van de multinationale onderneming in dit verband doorgaans de studie van P. S. Bauer, I. de Sola Pool en L. A. Dexter²⁵ wel als voorbeeld gesteld.

Van Dillen vermeldt, dat de gegevens van Hallgarten o.a. betrekking hebben op 'de nauwe relaties, die in het Wilhelminische Duitsland tussen de leiders der grote ondernemingen en de regering bestonden'. Op zulke *persoonlijke* relaties nu is in de economische theorie nooit zozeer het onderzoek gericht geweest. Ik neem aan, omdat men meende deze ter verklaring van de gebeurtenissen in het economisch leven niet in de eerste plaats van node te hebben.²⁶

Kennelijk ligt dat voor Helmers c.s. anders. Echter geven zij er geen blijk van met dit soort studies op de hoogte te zijn en minstens passen zij een zekere selectie toe door wel instemmend te gewagen van het werk van O. Jeidels, maar niet van de uit dezelfde periode daterende werken van Riesser, genoemd door F. M. Wibaut (1913) en door Van Dillen en anderen,²⁷ waarvan de betekenis minstens niet geringer te achten is dan het werk van Jeidels.

Tijdens de eigen studie ben ik ook niet stevig met m'n neus gedrukt — hoewel ik dat toch ergens opgevangen moet hebben — op de omvangrijke en overwegend beschrijvende studies van met name Robert Liefmann.²⁸ Ik zal m'n leermeesters om die veronachtzaming niet lastig vallen, want erg opwindend is de lectuur ervan niet. En een bruikbare theorie heeft deze, wat Liefmann zelf noemt, sociologische theorie van de ondernemingen en hun samenwerkingsverbanden niet opgeleverd. Zoals Liefmann c.s. het aanpakken kom je tenslotte uit bij *Jane's Major Companies of Europe*²⁹ of *Wer gehört zu wem. Mutter und Tochtergesellschaften von A bis Z*,³⁰ waarbij de grammatica denatureert in tabellen.

Boeken als die van Liefmann, goed verkocht als zij werden, moesten in de academische wereld opboksen tegen publicaties met zulke prozaïsche titels als *Problems of Monopoly and Economic Warfare*,³¹ een van de eerste delen uit een reeks die tot in onze dagen, waarin economen zich interesseren voor zulke zaken als oligopolie- en monopolievorming en de gevolgen daarvan voor de afloop van het economisch proces, lustig wordt voortgezet. De fijnzinnigheid van de denkmodellen³² waarop ik bij dit laatste doel, kent nauwelijks grenzen, zodat hij die naar één samenvattende theorie zoekt, welke toch nog voldoet aan strenge eisen, welhaast tot wanhoop wordt gedreven.

Zo verging het althans reeds F. Haussmann blijkens diens *Die Wirtschaftliche Konzentration an ihrer Schicksalswende*.³³ Op blz. 231 van dit uitbundig met citaten uit en verwijzingen naar de internationale 'einschlägige Literatur' doorschoten boek — een omstandigheid die ten overvloede erop duidt dat Liefmann op dit terrein geenszins het alleenvertoningsrecht had — lezen we: 'Die Untersuchungen bewegten sich überwiegend auf Gebieten, deren vornehmlichste Krankheit es ist, dass sie an einem Zuviel ja teilweise sogar an einem chaotischen Durcheinander der Meinungen leiden'.³⁴ Maar voor het praktische inzicht laten de brokstukken zich zeker thans toch wel redelijk samenvatten, zoals b.v. door F. M. Scherer³⁵ is beproefd. Voor de klacht van F. Machlup — geciteerd naar Haussmann, op. cit., blz. 104 — dat 'Economic theorists are notorious (or deserve to be!) for ignoring, or at least leaving out of their theoretical systems facts which have been under their noses for generations', bestaat in z'n algemeenheid dan ook zeker thans geen grond meer. Dat was in feite reeds eerder het geval, want in 1936 kon A. R. Burns in zijn indrukwekkende *The Decline of Competition* al constateren, dat '... The increasing practical importance of monopoly has been recognized in recent attempts to reconstruct economic theory in terms of 'imperfect' or 'monopolistic' competition. This literature, still very young, is, however, written in terms of high abstraction. I have endeavoured in the present work to throw a fragile bridge across the wide gulf between these abstractions and the realities they must finally comprehend' (blz. V).³⁶

Verderop zullen we nog zien hoe de auteurs — zonder blijk te geven op de hoogte te zijn van de hier aangeduide ontwikkeling binnen de economische wetenschap — economen ietwat potsierlijk in de hoek zetten. Zoiets staat minstens erg slordig, maar in feite is het natuurlijk gewoon wat eigendunkelijk. Temeer waar de door de eigen vakbroeders geopperde kritiek³⁷ minstens signaleert dat het in het boek ontbreekt aan bevredigende theorievorming.

Ik heb de indruk dat er ook politicologisch-sociologisch meer theorievorming voorhanden is dan de auteurs te geloven geven, maar dat de economische wetenschap hier hogere ogen gooit is evident. Ik kom hierop nog terug, maar het lijkt mij geoorloofd reeds nu onder de aandacht te brengen hetgeen door een econoom met een vergelijkbare reputatie als Machlup over het thema van het onderwerp dat ons hier bezighoudt werd te berde gebracht: 'The customary reasons for the political disregard of professional economic opinion have been that (1) our theories are incomprehensible, and (2) 'special interests' triumph in the political process. The former explanation is most unconvincing; our theories are *not* that difficult, and more difficult theories of physical scientist are accepted with alacrity. The second is a question rather than an answer: which interestst control public policy, and why?'³⁸

Intussen lijkt het mij ook correct vast te stellen, dat de literatuur die ik zojuist

de revue liet passeren vanaf voetnoot 13 — zij het vanuit een andere, nl. theoretische invalshoek — precies datgene gebracht heeft waarvan Liefmann beweerde het met z'n naar eigen oordeel weinig geaccepteerde boeken naderbij te willen brengen, nl. het inzicht in 'das Ertragsstreben (...) als das Organisationsprinzip der heutigen Volkswirtschaft'.³⁹

Pure slordigheid is het waarschijnlijk ook dat de auteurs bijkans de gehele pagina 108 van hun boek met grote instemming wijden aan een uit 1939 daterend artikel van P. M. Sweezy⁴⁰ in de lijn van de personalistische aanpak, waarover deze zelf in 1966 in commissie met P. A. Baran de staf breekt met de woorden: 'we abstract from whatever elements of outside control may still exist in the world of giant corporations because they are in no sense essential to the way it (d.w.z. het door hen ontworpen model van de werking van het kapitalistische stelsel, U.) works'.⁴¹ Een door een van de auteurs van het hier besproken boek elders⁴² met grote instemming onder de aandacht gebrachte bijdrage onderneemt in elk geval nog voetnootsgewijs een poging deze *volte face* aan Sweezy niet in dank af te nemen.⁴³

Het hierboven aangehaalde verwijt terzake van het gebrek aan theorievorming proberen de auteurs zelf tevoren enigszins weg te nemen. Zij besluiten hun Inleiding met de mededeling, dat het hun in de eerste plaats te doen is 'om de analyse van (dergelijke) relatienetwerken als voorwaarde voor een doelmatige beoordeling' (blz. 22). Een doelmatige beoordeling waarvan is in dat stadium van de studie niet duidelijk; waarschijnlijk toch van het politieke systeem, maar dat wordt niet gezegd (en het politiek-economische systeem waarvan op blz. 408 sprake is, behoeft op dat moment ook immer nog een definitie).

Wel wijzen de auteurs erop, 'dat de resultaten van dit boek los staan van een bepaalde persoonlijke beoordeling van de sociale wenselijkheid van die resultaten (zonder overigens zo'n beoordeling uit te sluiten)'. Zij preluderen op de verschillende manieren waarop bijv. kan worden gereageerd op de bevinding van hun onderzoek, dat in 1969 het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, na het Ministerie van Economische Zaken, veruit de meeste dubbelfuncties heeft met de onderzochte grote bedrijven en zij concluderen dan, dat 'de gerapporteerde resultaten zelf door die verschillende beoordelingen niet veranderen' (blz. 22). Dit laatste is ongetwijfeld juist. Maar de auteurs gaan nog een stapje verder en bestempelen het zich onthouden van uitspraken over de vraag of hun onderzoek bewijst dat er sprake is van 'een heilzame binding van het hoger onderwijs met een maatschappelijke orde, waarin doelmatigheid, vooruitgang en welvaarts-groei vooral door de motor van het bedrijfsleven worden bepaald', dan wel of ermee het bestaan wordt aangetoond van een 'onaanvaardbare ondergeschiktheid van het wetenschappelijk onderwijs aan het bedrijfsleven, eigen aan het neo-kapitalistische stelsel', als een exempel van waardevrijheid (met welk begrip de laatste jaren vaak 'ondoorzichtig is

gesold'). Ik meen dat deze opvatting op een ernstig misverstand berust. Waardevrijheid heeft van doen met het gedesinteresseerde onderzoek naar feiten of naar feitelijke samenhangen. Zulk onderzoek onderscheidt zich van een onderzoek waarbij men wordt geacht bepaalde samenhangen te vinden die iets leren over het 'zo moeten' of die een 'aha-Erlebnis' teweeg brengen. Zo'n 'Erlebnis' streven we in de wetenschap natuurlijk wel na, maar dan toch op een wel heel bijzondere wijze. We stellen een theorie op en proberen deze dan zodanig te formuleren, dat hij proefondervindelijk kan worden weerlegd. Lukt dat laatste, dan blijft er werk aan de winkel voor de theoreticus; lukt dat niet, dan betekent het voortgezet empooi voor de empirische onderzoeker. 'Feiten' spreken nooit voor zichzelf. Zij ontleen hun betekenis eerst aan het voorgeschapen en door proposities in onderling verband gebrachte begrippenapparaat. Uit dat probleem geraken we niet door — zoals in de door de auteurs gegeven voorbeelden het geval is — toevoegingen als 'heilzaam' of 'onaanvaardbaar' aan vaststellingen die, hoe men ze ook wendt of keert, 'feitelijke' zijn. In die zin bestaat er inderdaad, zoals Popper volhoudt, een waterdicht onderscheid tussen feiten en waarden.⁴⁴ Maar voor het vaststellen van de feiten hebben we op de eerste plaats een theorie nodig. Door dat in het begin van hun boek zo duidelijk impliciet te ontkennen, worden de auteurs niet gevrijwaard voor het onderzoek naar wat daarvoor voor hen zelf blijkbaar doorgaat. Maar vatten we hun onderzoek — dat overigens blijkens blz. 408 (als geciteerd in de eerste alinea van dit artikel) met een onvervalst waardeoordeel eindigt — eerst samen.

2 Graven

Het boek bestaat uit twee delen. Deel I, getiteld 'Theorie en methode', behandelt in drie hoofdstukken respectievelijk macht en invloed als politieke verschijnselen (blz. 24-73), commissariaten en dubbelfuncties als indicatoren van ondernemersmacht (blz. 74-110) en de methode der grafen (blz. 111-135). Deel II, getiteld 'Opzet en resultaten', bevat, buiten de samenvatting (blz. 337-408), zeven hoofdstukken, waarin achtereenvolgens de manier van selectie der in het onderzoek opgenomen ondernemingen en instellingen (blz. 138-159), het netwerk van dubbelfuncties tussen 86 geselecteerde bedrijven (blz. 160-196), het netwerk van dubbelfuncties tussen de financiële eenheden onderling en dat tussen dezen en de productiebedrijven (blz. 197-231) voor 1969 aan de orde komen, alsmede een toegift over de stabiliteit van de onderzochte relaties gedurende de jaren zestig (blz. 232-290) en over deelnemingen en deelgenootschappen (blz. 258-290). Tenslotte volgen dan nog twee hoofdstukken over de verbanden in 1969 tussen bedrijfsleven en overheid in het algemeen

(blz. 291-346) en over de dubbelfuncties met de Sociaal Economische Raad in het bijzonder (blz. 347-376). Aanhangsels zijn opgenomen met overzichten van de bezoldiging van commissarissen in 1972, alsmede een lijst van de lijnendragers (blz. 427-466) en een uiteenzetting tussen Drs. J. W. de Pous en Dr. G. v. d. Wal over Rommeldamse machtsstructuren. Bibliografie en index brengen ons tenslotte op blz. 485.

In de Inleiding (blz. 11-23) motiveren de auteurs hun onderzoekskeuze en schetsen zij globaal hun uitgangspunten. Zij herinneren eraan hoe in de 'discussies over machtsverhoudingen in het bedrijfsleven' die 'met een zekere regelmaat in de publiciteit op (duiken)', 'de opeenhoping van commissariaten en andere functies' een bijzondere rol speelt. Echter, de 'personalistische benadering' die hierin op de voorgrond staat (en welke na Mertens' opmerkingen snel furore maakte in het journalistieke handwerk en die ook vele vroegere onderzoekingen in andere landen kenmerkte) wijzen zij af. Daardoor wordt een werkelijke analyse van de verschijnselen macht en invloed immers belemmerd. Pas door te kijken naar de bedrijven en instellingen, krijgen we 'de werkelijke omvang van machtsverbanden via dubbelfuncties' in het vizier, namelijk door 'een systematisch onderzoek naar hun communicatiestructuur'. Deze theoretisch andere invalshoek (niet primair personen, maar bedrijven, d.w.z. 'personen (als) trefpunt van topondernemingen') en de analysetechniek van de grafentheorie, 'maar vooral (...) de uitzonderlijke betekenis die in de publieke discussie algemeen wordt toegekend aan de betekenis van gedeelde benoemingen en cumulatie van functies in het bedrijfsleven voor de problematiek van de economische macht' (curs. van mij, U.), deed hen besluiten tot dit onderzoek (blz. 15).

De ondernomen analyse van dubbelfuncties wordt geïnterpreteerd 'vanuit het perspectief van de structuur en verdeling van maatschappelijke of politieke macht en invloed' (curs. van mij, U.), waarbij als *macht* wordt beschouwd 'het vermogen de gedragalternatieven van maatschappelijke actoren vast te leggen of te veranderen' en als *invloed* wordt gezien 'het vermogen de keuze mede te bepalen, die actoren uit de hen ter beschikking staande alternatieven maken' (blz. 18). Deze macht en invloed kunnen worden opgespoord in 'de specifieke netwerken van communicatie en interactie die de maatschappelijke actoren met elkaar verbinden', waarbij vooral een grote rol speelt 'de manier waarop de informatie over en de toegang tot besluitvormingscentra is georganiseerd en over die actoren is verdeeld' (blz. 18).

De auteurs releveren, dat hiermee 'een van de gangbare zienswijze afwijkend zicht op de betekenis van het commissariaat in het bedrijfsleven als dubbelfunctie' wordt verkondigd en ze bestempelen deze nieuwe theoretische aanpak als 'meer institutionalistisch'. Even hiervoor merken zij op, dat het hen 'aannemelijk' (leek) ervan uit te gaan, dat dubbelfuncties kunnen worden op-

gevat als aanwijzingen voor belangrijke relaties tussen bedrijven die zij samenbrengen' en wel 'gezien de grote betekenis, die algemeen in de publieke discussie aan dubbelfuncties tussen bedrijven en de cumulatie van commissariaten wordt toegekend en gezien de grote behoedzaamheid waarmee dit verschijnsel in parlement, wetgeving en bedrijfsleven wordt benaderd' (blz. 17-18; curs. van mij.).

Volgens de auteurs dienen de begrippen macht en invloed te worden betrokken op waarneembare verschijnselen en voor zover niet observeerbaar moet er een theoretisch kader worden aangeboden waarbinnen de wel observeerbare feiten kunnen worden verklaard (blz. 24). Een 'onmiddellijke 'pasklare' theorie' troffen zij in de omvangrijke en rijk geschakeerde literatuur niet aan en op de volgende pagina's presenteren zij derhalve hun eigen theorie inzake macht en invloed als *politieke* verschijnselen.

De traditionele politicologie, waarin politieke verschijnselen, net als in 'de discussie van alledag', te zeer worden vereenzelvigd met 'regering, politieke partijen en parlement: het gebeuren in Den Haag vandaag' (blz. 25), vormt voor het beoogde doel een te beperkt kader. In navolging van Easton vatten de auteurs het begrip 'politiek' ruimer op, namelijk als de voortbrenging en toedeling van *waarden*. Daarmee houdt niet alleen de overheid zich bezig, maar deze vinden plaats in 'al die beleidsprocessen in een gemeenschap, die voor haar leden van fundamentele betekenis zijn' en zulks geschiedt in niet onbelangrijke mate, zelfs grotendeels in de private sector. Zo beschouwd, kan in elke gemeenschap een sociale organisatie worden waargenomen 'in de vorm van processen van sociale interactie (...) die hun neerslag vinden in netwerken van instellingen en procedures', waarin, via de feitelijke vaststelling van prioriteiten door gezagsdragers (zoals regering, parlement en centrale bureaucratie, maar evenzeer 'de instellingen (...) in het economisch voortbrengingsproces (...) die de rol van gezagsdragers vervullen'), de waardetoedeling gestalte krijgt (blz. 28-29).

Die gezagsdragersrol in het economische voortbrengingsproces wordt in onze 'op kapitalistische leest geschoeide en op het beginsel van particuliere ondernemingswijze produktie voor een in beginsel vrije markt gebaseerde' maatschappij uitgeoefend door de ondernemer. In 'centraal geleide stelsels als de Sovjet Unie' wordt deze functie 'op overheidsniveau uitgeoefend' (blz. 29-30). Met het relatienetwerk van dubbelfuncties in de bestuurlijke toporganen van grote ondernemingen en van deze met de overheid, bestuderen we dus de gezagsdragersstructuur in de nationale economie. Deze dubbelfuncties hebben 'duidelijk iets te maken met belangrijke machts- en invloedsstructuren in onze samenleving' (blz. 30).

Vanuit deze optiek passeren vervolgens de opvattingen van een groot aantal andere schrijvers de revue, welke door de auteurs deels als te beperkt worden

verworpen: Riker's voorstel beide begrippen uit te bannen; de associatie van macht en oorzaak; Weber's en Van Doorn's voluntaristische benadering; Kuiper's beklemtoning van het doelgerichte in de machtsuitoefening en Lasswell & Kaplan's verbinding van macht met geweld, dwang of mildere sancties. In antwoord op een desbetreffende eis van H. A. Simon, verklaren de auteurs een strikte operationalistische opvatting als ongewenst; daarentegen sluiten zij zich wel bij hem aan waar hij meent dat macht niet dient te worden vereenzelvigd met machtsbasis.

Macht-als-vermogen betreft primair het *relationele* aspect, d.w.z. de positie in de sociale organisatie waarin dat vermogen ligt besloten. De hulpbronnen-van-de-macht betreffen het *substantiële* aspect, d.w.z. de middelen waarmee die macht (of invloed) kan worden aangewend (blz. 24). Auteurs als Parsons en Deutsch schenken aan beide aspecten weliswaar aandacht, maar bij Parsons ligt de nadruk toch overwegend op het substantiële.

De *machtspositie* wordt gedefinieerd door de plaats die actoren innemen in de configuratie van onderlinge betrekkingen. De *machtsbasis* is gedefinieerd als de specifieke combinatie van machtsbronnen die door actoren in een bepaalde machtspositie kunnen worden aangewend. 'Zowel positie als basis bepalen het vermogen dat macht of invloed definieert' (blz. 46).

In hun samenvatting van het voorafgaande concluderen de auteurs, dat uit de door hen ontwikkelde definities van macht en invloed als zeer algemene sociologische begrippen, nog definities voor politicologische macht en invloed moeten worden afgeleid. Deze dienen te worden betrokken op 'politieke verschijnselen', d.w.z. — à la Easton — op de bindende toedeling van waarden. *Politieke macht* = 'het vermogen van actoren (personen, groepen of instellingen) om een samenstel van alternatieve waardetoedelingen voor de leden van dat systeem of delen daarvan (ten dele) vast te leggen of te veranderen'. *Politieke invloed* = 'het vermogen van actoren om binnen een gegeven samenstel van alternatieve waardetoedelingen de uitkomsten van het toedelingsproces (ten dele) te bepalen' (blz. 65). Deze macht 'is vooral geassocieerd met het begrip 'non-decision' ' en de invloed 'is vooral geassocieerd met de effectieve organisatie en bundeling van informatie en expertise en de beschikking over goede toegangsmogelijkheden tot besluitvormingsniveaus' (blz. 65-66).

Omdat op dit moment bij de lezer wellicht de vraag opkomt of de titel van het boek wel juist gekozen is, zij er op deze plaats aan herinnerd, dat de auteurs op blz. 38-39 reeds hebben betoogd, dat het ontleden van machts- en invloedsstructuren in de praktijk niet eenvoudig is, aangezien macht namelijk een bron van invloed kan zijn en invloed een bron van macht en er zich processen voordoen waarbij invloedsposities worden omgezet in machtsposities en v.v.. Op blz. 66 wordt, in navolging van Deutsch, de macht nader beperkt tot die situatie waarin de (politieke) invloed van de ene actor groter is dan die van andere

actoren. Treedt dit eenzijdig karakter van politieke invloed op, 'dan kan die invloed een bron zijn van macht of zelfs in macht worden omgezet' en wel ten gevolge van een *informatievoorsprong* en/of een *toegangsvoorsprong*.

Met het invoeren van de begrippen *waardebereik*, nl. 'het geheel van waarden, waarvan de toedeling vanuit de machtspositie (ten dele) wordt beheerst', en *systeembereik*, n.l. 'de verzameling actoren (...) waarvan waardealternatieven worden vastgelegd of veranderd', hebben de auteurs het interpretatiekader van de onderzoeksresultaten voltooid. Dat kader achten de auteurs aanzienlijk ruimer dan 'de gebruikelijke juridisch of economisch georiënteerde definities op het door ons bestudeerde terrein: de machtsrelaties van grote ondernemingen in de toedelingsstructuren van onze maatschappij' (blz. 47).

Voor het juridische gebruik wordt (als enige bewijspplaats) verwezen naar art. 24 Wet Economische Mededinging, waar macht wordt beperkt tot macht 'op de markt' en 'ook economen plegen hun definitie van economische macht te beperken tot het strikte terrein van hun discipline: het economische verkeer' (...) 'en wel voornamelijk in het vermogen de prijsvorming op die markten te bepalen' (blz. 74). De auteurs vervolgen: '(...) de beheersing van distributiekanaalen (integratie) en het vermogen om op vele markten te opereren (diversificatie) kunnen vanuit dat perspectief niet worden begrepen' (blz. 75). Gesignaleerd wordt, dat W. A. A. M. de Roos (dan ook?), in navolging van Van Doorn, een ruimer standpunt inneemt. Economische macht definieert hij als 'de mogelijkheid om gedragsalternatieven van anderen te beperken in het economisch verkeer', d.w.z. 'de mogelijkheid om in het economisch verkeer de voorwaarden waarop men aan dit verkeer deelneemt zelf te bepalen, terwijl deze mogelijkheid vooral is gebaseerd op een rijkdom aan middelen en/of een groot marktaandeel'. Deze beperking tot het economisch verkeer 'laat echter in beginsel talloze mogelijkheden van machtsuitoefeningen in *andere* sectoren van de maatschappij buiten beschouwing' (blz. 75). Systeembereik en waardebereik van grotere concerns zijn in feite veel groter.

Tegen de economische wetenschap voeren de auteurs aan, dat daarin de machtsproblematiek maar 'weinig ontwikkeld' is en een marginale rol speelt, ja zelfs het begrip 'macht' eruit werd geëlimineerd en vervangen door de werking van het 'ökonometrische Gesetz', waarvoor door hen als verklaring wordt aangevoerd 'de spectaculaire en indrukwekkende ontwikkeling der moderne theoretische economie' (blz. 76). Marx ('klassiek econoom per excellence') en de institutionalistische en historische scholen (met als vertegenwoordigers Schmoller, Sombart, Schumpeter, Veblen, Burnham, Galbraith, Boulding) doen het beter, maar de laatsten beperken hun institutionele analyse tot *binnen* de economische sector. Kortom: 'In deze onderzoeken ontbreekt de studie van machtsrelaties naar andere sectoren, zoals die van het *overheidsbeleid* op lokaal en nationaal niveau' (p. 77; laatste cursivering van

mij, U.).

De auteurs vervolgen dan met aan te geven welk soort onderzoek nodig zou zijn om de inzichten te verwerven die men op dit terrein behoeft (blz. 78-79). Ik kom daarop later in dit artikel nog terug, maar de inzichten waarvan de auteurs in de zojuist samengevatte alinea's van hun studie blijk geven, nopen mij een enkel weerwoord daarop niet geheel tot het volgende — meer commentariërende — deel van dit essay uit te stellen; daarvoor treedt de geborneerdheid van deze passages te opvallend buiten de bladspiegel van het boek.

Reeds E. v. Böhm-Bawerk, naar wiens opvattingen en invloed dat 'ökonomische Gesetz' verwijst, constateerde in 1910: '(...) man müsste ein Idiot sein, wenn man einen Einfluss der sozial geschaffenen Einrichtungen und Massregeln auf die Güterverteilung leugnen wollte'.⁴⁵ Dat was niet zo maar een verdwaalde opmerking. In 1910 had Böhm er namelijk al een hele woordwisseling met R. Stolzmann opzitten over de 'ins' en 'outs' waarvan men zich uitvoerig kan laten onderhouden door Hans A. Esser⁴⁶ en waarvan we ook iets gewaar kunnen worden in Böhm's *Kapital und Kapitalzins*.⁴⁷ Dat is allemaal ver van ons weg en het is natuurlijk ook niet helemaal eerlijk hier te verwijzen naar Wolfgang Stützel's in 1972 trendgevoelig herdrukte dissertatie uit 1952.⁴⁸ Maar het is wel een voorbeeld van een boek dat in ieder geval staat in de traditie van 'de spectaculaire en indrukwekkende ontwikkeling der moderne theoretische economie', waaraan de auteurs de marginale aandacht voor de machtsproblematiek in de economische wetenschap toeschrijven, en dat er toch best nog raad mee wist.

En voor het overige dunkt het mij een vreemd verwijt te zijn aan de beoefenaars van een discipline voor te houden dat zij zich in hun uitspraken beperken tot het ervaringsgebied van de door de wetenschapsregels van die discipline gelimiteerde uitspraken. Zo'n verwijt gooit minstens het kind met het badwater weg, zeker op de manier waarop de schrijvers hier te werk gaan en waarbij het opvallendste is dat het ontbreekt aan een enigszins sluitende *redenering* over het buiten het systeembereik tredende waardebereik van de grote bedrijven. In dat badwater drijft dan bijvoorbeeld ook een leermeester van op z'n minst één van de auteurs van het boek. In verband met de (op blz. 75 van hun boek gesignaleerde) 'onmacht' van de wijze van economiebeoefening die in het boek aan de kaak wordt gesteld waar het de verschijnselen 'integratie' en 'diversificatie' betreft, moge ik op deze plaats volstaan met een simpele verwijzing naar het *Vergelijkend leerboek der bedrijfseconomie* van S. Kleerekoper,⁴⁹ dat hen op andere gedachten had kunnen brengen.

De voor een theoretische waardering relevante samenvatting van de onderwerpelijke studie vervolgend, signaleer ik, dat de auteurs op blz. 79 opmerken, dat er 'een zeer nauw, institutioneel en informeel, relatiernetwerk' (...) tussen de 'overheidssector' en 'verschillende maatschappelijke sectoren en met

name het bedrijfsleven' bestaat, waarvan *niet zozeer* het *bestaan als wel de vorm* ervan en *de actoren* die daarbij een rol spelen moeten worden aangetoond en dat daartoe nog veel en interdisciplinair onderzoek nodig zal zijn. 'Ons onderzoek kan, zo min als enige andere studie, pretenderen een algemene studie van de macht en invloed van het bedrijfsleven te zijn' (blz. 80). Onderzocht wordt dan door hen 'het bestuurlijk netwerk van het 'grote' Nederlandse bedrijfsleven en de bestuurlijke bindingen daarvan met de organen van de centrale overheid'. De netwerken worden bestudeerd aan de hand van de waarneembare vorm daarvan, nl. de dubbelfuncties tussen 'de grootste ondernemingen' en 'de overheid' (blz. 80-81). Daarbij wordt uitgegaan van een aantal eenvoudige *premissen*, nl. dat de zeer grote ondernemingen een aanzienlijke economische en maatschappelijke machtsfactor vormen en voorts dat de directeuren en commissarissen *in* de onderneming de beslissende macht bezitten en deze ook *naar buiten vertegenwoordigen*. 'Dit overigens onverlet de vaak zeer grote macht en invloed die het management (de bedrijfsleiding) vooral binnen de onderneming heeft'. Lezers die op die plaats in het boek aangekomen door enige twijfel worden bekropen aangaande de uit het voorgaande opdoemende wetenschaps- c.q. onderzoeksfilosofie die de auteurs aanhangen, krijgen bovendien nog de volgende 'waarschuwing' te verwerken: over de *richting* van beïnvloeding en over de werkelijke *invloedsuitoefening*, zo beklemtonen de auteurs, kunnen zij geen uitspraak doen (blz. 81; curs. van de auteurs).

Vervolgens wordt de vraag behandeld 'wie of welke organen in de moderne grote onderneming in feite de ondernemersfunctie uitoefenen', want dat zijn dan nl. de 'organen die de gezagdragersrol bevatten met betrekking tot de waardetoedeling, die vanuit die onderneming worden (= wordt) beheerst'. Die ondernemersfunctie is gebaseerd op en omvat 'de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid over die zaken, die het wezen van de onderneming raken', zoals opheffing, vervreemding of identiteitswijziging, bestemming der resultaten, expansie of inkrumping van onderdelen van de onderneming en benoeming en ontslag van de belangrijkste functionarissen (blz. 82). Tot die belangrijkste laatste behoort ongetwijfeld de bedrijfsleiding (het management), maar — zo merken de auteurs op — 'onze premissen houden in dat de beslissende machtspositie, die karakteristiek is voor het ondernemerschap, wordt ingenomen door organen, die wij in NV-vorm tegenkomen als directie en raad van commissarissen' (blz. 82).⁵⁰

Teneinde de aannemelijkheid van de premisse(n) te kunnen toetsen wordt nu door de auteurs de aandacht gericht op de machtsverdeling *binnen* de onderneming. De NV kent bestuurders (directie, raad van bestuur), commissarissen en aandeelhouders. Aan deze laatsten werden in 1928 wettelijk de belangrijkste bevoegdheden toegekend, welke in de praktijk evenwel werden ver-

legd naar de eerste twee groepen en de via oligarchische regelingen en prioriteitsaandelen bijzonder gekwalificeerde aandeelhouders (blz. 82-83). Deze machtsverschuiving werd vooral via het commissariaat gerealiseerd m.h.o. op stabiliteit van de besluitvorming, consolidering van bestaande belangenposities, behoud van kwaliteit in bestuur en toezicht, behoud van het nationale karakter van de onderneming, beveiliging tegen een overval, het verschaffen van invloed aan een buitenstaander (overheid, bank of andere geldschietter), de bevordering van een sanering en van de zeggenschap van nieuwe kapitaalverschaffers, de mogelijkheid tot concentratie en concernopbouw. Kortom: de auteurs resumeren hier (blz. 84-94) — op basis van de voorhanden Nederlandse literatuur over het commissariaat — wie *binnen* de onderneming de uiteindelijke machthebbers zijn tegenover de algemene vergadering van aandeelhouders, welke situatie in de wettelijke regeling van de ondernemingsstructuur van 1971 (de zgn. 'structuurvennootschap') ook formeel werd bevestigd. En niet alleen de algemene vergadering komt hierdoor buiten spel te staan; van de beslissende macht is ook de factor arbeid uitgesloten, zo besluiten de schrijvers.

Dit alles is een op zichzelf ongetwijfeld nuttige en — vooral voor degene die de opgegeven bronnen naslaat⁵¹ — boeiende exercitie. M.i. ligt hier ook het scharnierpunt van het besproken boek, nl. het inslaan van de weg naar wat uiteindelijk de door de auteurs niet bedoelde personalistische, elitistische aanpak is. Men kan het ook zo zeggen — en dat is in ieder geval de gedachte die de economie bekruipt —: geobiologeerd door het verschijnsel van de macht(-verschuiving *binnen* de onderneming hebben de auteurs verzuimd na te gaan welke de invloed c.q. de macht van ondernemingen *in de maatschappij* is, behoudens dan voorzover deze zou samenvallen met de op blz. 82 en 83 opgesomde zaken.

In het eerste deel heb ik al aangegeven dat economen zich sinds de jaren dertig⁵² óók intensief voor deze machtsverschuiving binnen de onderneming gingen interesseren. Aangezien zij al enige tijd over bepaalde vormen van invloed c.q. macht van 'de onderneming' op de afloop van het economisch proces — en dat is minstens een *onderdeel* van het algemene proces van waardetoedeling dat de auteurs als hun terrein van aandacht kiezen en tegelijk *ruimer* dan waarop de auteurs hier de aandacht vestigen — hadden nagedacht en daarover een redelijk samenhangende (prijs-)theorie hadden ontwikkeld, welke vervolgens regelmatig werd aangepast, was het resultaat van die nadere interesse bij de economen, dat vanuit de waarneming van de machtsverschuiving *binnen* de onderneming conclusies volgden over de invloed van 'de onderneming' op de afloop van het economisch proces.⁵³ Een vergelijkbare optiek mist de lezer in het hier besproken boek, dat toch heet te handelen over de kern van de (Nederlandse) economie, node. De auteurs slagen er hier dan ook niet in

waar te maken dat de 'hoogste machtsposities in het economische proces' door het beginsel van de coöptatie worden beheerst, aangezien juist de betekenis van dat coöptatie-ritueel — dat een ritueel van een elite is — voor de afloop van het economisch proces niet wordt onderzocht, maar slechts gepostuleerd.

Zulks roept reeds op dat moment vragen op inzake de lakonieke afwijzing door de auteurs van de door Van Zuthem al in 1960 geopperde bedenkingen tegen de door hen thans in navolging van Ter Hoeven gehuldigde opvatting, 'dat ongeacht de op markten volgens de spelregels der mededinging gevoerde strategieën' de bestuurlijke toppen van ondernemingen verbonden worden (blz. 100). Maar die vraag keert na lezing van het boek met versterkte kracht terug, wanneer dan gebleken is dat de auteurs het door hen verzamelde en gepresenteerde materiaal niet op die zwaarwegende uitspraak hebben beoordeeld. Evenwel met één uitzondering. In de Samenvatting verklaren zij categorisch: 'Kijken wij meer specifiek naar de aard van de bedrijfsklasse, dan valt op dat bedrijfsklassen, waarvan de bedrijven overwegend op dezelfde markten opereren nauwelijks onderling dubbelfuncties hebben. Het is denkbaar, dat hier concurrentieverhoudingen dubbelfuncties in de weg staan' (blz. 379). Er staat in dit boek blijkbaar niet altijd wat er staat.

Aangezien het niet in de opzet van deze bespreking past uitvoerig aandacht te besteden aan de betekenis van de door de auteurs gehanteerde techniek (= de grafentheorie) voor de *interpretatie* van het gepresenteerde onderzoeksmateriaal, wil ik aan de hiervoor geuite bedenking slechts toevoegen de door Van Goor⁵⁴ reeds gesignaleerde en bekritiseerde wijze waarop de dubbelfuncties worden *gepresenteerd*.

Opmerkelijk zwak acht ik de laatste door hen aangevoerde overweging inzake het belang van de door hen voor het onderzoek uitverkoren functionarissen, zijnde het niveau van de beloning voor commissarissen (blz. 101-102). Dat niveau is — zo stellen zij vast — hoog en bewijst hun belangrijkheid in het door de grote bedrijven beheerste proces van waardetoedeling. Het door de auteurs breed uitgemeten proces van coöptatie duidt in dit verband mogelijk echter op heel iets anders dan op een koppeling van de betekenis van de functie en de beloning daarvoor, waarbij de eerste als afgeleide van de tweede figureert. In een in geldeenheden denkende en waarderende samenleving kan de gedachte dat uit de beloning een juiste waardering spreekt voor de betekenis van de bijdrage aan het maatschappelijk verkeer slechts ontstaan, indien naar de functies waaraan die beloning is gekoppeld in vrije concurrentie kan worden gedongen, dan wel indien over het vervullen van die functies in vrije concurrentie wordt beslist d.m.v. een tegen elkaar opbiedend beroep op het beschikbaar potentieel aan functionarissen. Beide verschijnselen ontbreken echter opvallend in een proces waarbij over de vervulling van de posities wordt beslist door middel van elitaire coöptatie, hetgeen door de auteurs wordt be-

toegd. Zulks heet voor de econoom marktsluiting, creatie van monopolieposities, waarvan het kenmerk is dat de hoogte van de beloning geenszins een indicatie vormt voor de betekenis van de geleverde prestatie.

Opmerkelijk is ook de wijze waarop de auteurs aan vroegere onderzoekingen aandacht schenken. Hoewel op de keper van de eigen benadering van de auteurs beschouwd die vroegere onderzoekingen niet veel om het lijf hadden, ofwel omdat ze een gebrekkige techniek hanteren ofwel omdat de benadering personalistisch is, buitelen de welwillende adjectieven hier over de pagina's. Jeidels (1905) — over de relatie bankwezen-industrie in Duitsland — is 'gedegen', 'op zichzelf indrukwekkend' en 'voortreffelijk',⁵⁵ maar ik kan mij niet ontworstelen aan de indruk dat doorslaggevend is de omstandigheid dat diens werk 'ondermeer door marxistische en sociaal-democratische theoretici veelvuldig (werd) aangehaald' (blz. 104).

Daarenboven ben ik nog geneigd die uitgesproken waardering voor Jeidels werk toe te schrijven aan de bevinding dat deze zijn boek opent met een citaat ontleend aan J. A. Hobson, luidende: 'The whole industrial movement might be regarded from the financial or monetary point of view'. Die eerste pagina's van Jeidels' boek bevatten nóg een aantal welsprekende ontleningen aan Hobson. Dat de schrijvers zich daardoor blijkbaar niet hebben laten aansporen tot het kennisnemen van Hobson's *The Evolution of Modern Capitalism* (1894), heeft de lezers van *Graven naar macht* zonder enige twijfel beroofd van nog meer superlatieven, met name naar aanleiding van hoofdstuk X van Hobson's boek, getiteld 'The Financier', en de aldaar op blz. 258, 270 en 271 verstrekte tabellen over dubbelfuncties, alsmede het diagram op blz. 272 over een Zuid-Afrikaanse financiële octopus.⁵⁶

Vreemd doet het ook aan te lezen, dat 'in ons land de opzet van Jeidels' onderzoek in de jaren '30 navolging (vond) in enkele proefschriften', waarvan de door mij geraadpleegde in elk geval dat onderzoek niet noemen als lichtend voorbeeld. In de opsomming van die reeks 'navolgende' proefschriften ontbreekt overigens dat van E. v. d. Wiel over de betrekkingen tussen banken en industrie in Zweden (1936). Wibaut (1913) zorgde voor de bekendheid van Jeidels' werk in ons land, aldus de auteurs. Ik vermeldde reeds dat deze zelfder plaatse nog andere 'classics' noemde.

De weergave door de auteurs van Wibauts bevinding is overigens weinig zorgvuldig: 'Hij kwam tot de conclusie, dat via deze relaties (= dubbelfuncties) de bestuurders van die banken (= negen belangrijke) een grote invloed hadden in een groot aantal grote ondernemingen in Nederland en de koloniën. De positie van deze commissarissen verschilde echter (nog) aanzienlijk van die in Duitsland. Afgezien daarvan, meende hij dat de situatie voor Nederland een duidelijke overeenkomst vertoonde met het beeld dat Jeidels voor Duitsland vaststelde' (boek, blz. 105). Wat blijkt echter? Na zijn beschrijving van wat

elders verricht onderzoek heeft opgeleverd, stelt Wibaut zich de vraag of de ontwikkeling van het bankwezen in Nederland t.o.v. de industrie 'in dezelfde richting gaat' als in Duitsland. 'Er is ons niet veel van bekend', schrijft hij dan (blz. 30) en vervolgens: 'wij willen er volstrekt niet mede betoogen dat ook van het Nederlandsche bankkapitaal, als van het Deutsche, reeds kan worden gezegd, dat het een overwegend aandeel heeft veroverd in de opperste leiding der productie. Wij zijn er integendeel van overtuigd, dat de positie van verscheidene dezer commissarissen in de besturen der ondernemingen volstrekt niet hetzelfde karakter van leiding heeft, als we dat voor Duitschland vaststelden. Dat alles moet voor Nederland nog groeien' (blz. 33). Maar ook zonder deze citaten was het toch wel duidelijk, dat de twee laatst geciteerde zinnen van blz. 105 in combinatie onzin opleveren. Men kan n.l. niet tegelijk betogen dat het doorslaggevende punt van overeenkomst ontbreekt en tevens dat 'afgezien daarvan' er toch een duidelijke overeenkomst is.⁵⁷

Voor zover bovendien Wibaut later als voorzitter van de Commissie uit de S.D.A.P. die het zgn. socialisatierapport uitbracht,⁵⁸ kan gelden als de exponent van het socialistische denken dat nog weer later het *Plan van de arbeid* voortbracht⁵⁹ — en dat is wel zeker, want Wibaut schreef in het begeleidend cursusboek het hoofdstuk 'De grote lijn'⁶⁰ — is bovendien de radicale suggestie in de samenvatting van de auteurs erg 'onhistorisch'. Zoals ook reeds blijkt uit zijn boek uit 1903 was Wibauts politieke preoccupatie die van het brengen van geconcentreerde en daardoor doelmatige en rationele produktie onder gemeenschapsinvloed. Kossmann (op cit., blz. 458) bevestigt dit en signaleert voorts: 'De Nederlandsche socialisten hadden ook niet de indruk dat zij (in de dertiger jaren) stonden voor een kapitalistisch bolwerk van banken, waarvan de verovering een urgente zaak was. De invloed van de banken op het bedrijfsleven was in Nederland veel kleiner dan in België' (blz. 476). De laatste constatering — welke door andere wordt gesteund⁶¹ — werpt dan weer een aardig licht op de relevantie voor ons land van de beschouwingen van de auteurs over de studie van Van der Valk (1932) inzake de situatie in België, via Jeidels (1905) vergeleken met Duitsland en via Wibaut overgeplant naar de onderhavige studie.

Ten overvloede zij vermeld, dat Van der Valk, waaraan de auteurs als spitsafbijter van de reeks 'navolgers' van Jeidels nogal aandacht schenken, ter karakterisering van zijn onderzoek over de relatie tussen bankwezen en industrie in België opmerkt: 'De oorzaak van de mislukking van de industriële credietverleening in ons land ligt o.i. voor een deel in de tweeslachtigheid van de banken. Eenerzijds lag het zwaartepunt bij de korte credietzaken, anderzijds wilden zij de industrie haar steun niet geheel onthouden. Haar organisatie was echter niet geheel voor deze taak berekend. Willen de Nederlandsche banken daarom op dit gebied een grotere activiteit gaan ontplooiën, dan is o.i. een uit-

bouw van het bestaande bankstelsel door middel van participatiemaatschappijen noodzakelijk. Voor dit doel kan de bankorganisatie in België meer dan die in Duitsland ons ten voorbeeld strekken. Deze studie beoogt dan ook hierop de aandacht te vestigen' (Inleiding, blz. X). Jeidels' studie wordt gevolgelijk door hem slechts twee keer weinig opvallend op blz. 112 en op blz. 201 vermeld. Daarnaast hebben anderen,⁶² mede aan de hand van Jeidels, vragen opgeworpen inzake het door de auteurs in hun studie gesuggereerde eenrichtingsverkeer bij de invloed van het bankwezen op de industrie en op grond van een en ander kan ik de bewondering van de schrijvers voor Jeidels' boek dan ook niet goed plaatsn.⁶³

Verder is het — aldus de auteurs — met uitvoerig onderzoek naar dubbelfuncties in ons land maar pover gesteld, al is daar toch nog de 'niet onverdienstelijke studie' van F. Baruch,⁶⁴ die 'met name dubbelfuncties tussen ondernemingen en belangrijke toeverheidsorganen tot uitgangspunt nam als indicator voor de vervlechtingen van de belangen van de grote kapitaalbezitters met de belangrijkste overheidsorganen en het bedrijfsleven. Met dit op zichzelf interessante uitgangspunt kwam hij echter niet veel verder dan een ongetwijfeld boeiende maar vooral casuïstische illustratie van eigen gevestigde meningen. Daarin domineerde de nadruk op familiebindingen en het geparenteerd zijn als achtergrond voor die relaties en bemoeilijkt zijn sterk ideologische stellingname een kritische beoordeling van zijn onderzoek' (blz. 105). De omzichtigheid die de auteurs hier, in hun bovendien kryptische, oordeel ten toon spreiden, contrasteert opvallend met de doortastende wijze waarop hiervóór de theoretische literatuur over het invloeds c.q. machtsprobleem aan een onderzoek werd onderworpen en te licht bevonden.

Overigens verdient nog wel gesignaleerd te worden dat Baruch's studie vooral gebaseerd is op de bindingen van onze vier multinationals Shell, Philips, Unilever, Aku (inmiddels Akzo), terwijl het onderzoek van de auteurs oplevert dat de eerste drie in het machtsnetwerk geen centrale positie innemen. De door hen ondernomen verwoede pogingen om voor deze uitzonderingen *ad hoc* verklaringen aan te dragen werden reeds door Van Goor gesignaleerd en van adequaat commentaar voorzien (art. cit., blz. 32-33). De schrijvers zijn hier dan ook mogelijk ten prooi aan wat zij reeds bij Baruch signaleerden als 'eigen gevestigde meningen' en 'ideologische stellingname'.

Ook de lof voor de 'voortreffelijke studie' van Vinke,⁶⁵ die zich vooral richt op de sociale herkomst en recrutering van ondernemers, wekt misverstanden over de vasthoudendheid waarmee de auteurs hebben geijverd voor het voorkómen van verwijten c.q. misverstanden terzake van personalistische aanpak en elite-theorie, waarover ik eerder schreef. En de verhandeling van Vinke over de macht van de besturende ondernemers ten opzichte van de aandeelhouders (op cit., blz. 61-71) had hen de ogen kunnen openen voor het reeds gesigna-

leerde verschil tussen de eigen probleemstelling en die in de geraadpleegde studies over het commissariaat.

Van de aangehaalde buitenlandse studies — op die van Sweezy werd hiervóór reeds geattendeerd — wil ik nog even stilstaan bij het 'zeer uitvoerige en diepgaande onderzoek van Villarejo (1961)' (blz. 108). In een noot op blz. 109 wordt gemeend, dat aan de bevonden voortreffelijkheid van deze studie 'het feit, dat Villarejo als fysicus qua opleiding over de vereiste wetenschappelijke en analytische vaardigheden beschikte (daaraan) niet vreemd (zal) zijn geweest'. R. J. Larner, die in 1966 beproefde de betekenis van de — ook door de auteurs aangehaalde — uit 1932 daterende studie van Berle en Means te beoordelen op gegevens uit 1963,⁶⁶ acht echter in een nader samenvattende uitvoerige studie⁶⁷ Villarejo's bevindingen niet overtuigend en 'open to challenge because he aggregated the stockholdings of directors, investment companies, and insurance companies in each corporation without providing specific evidence, such as family or business relationships, to suggest a community of interest or to indicate the likelihood of either intragroup or intergroup cooperation' (op. cit., blz. 22). Dat is dus niet zo bemoedigend voor bevindingen die, naar de eigen woorden van Villarejo, inhielden, dat 'a relatively small group of persons, the propertied rich, both own and substantially control the gaint enterprises of the nation'.⁶⁸

Relevant als dit 'gigantische' debat is over wie nu eigenlijk de onderneming in z'n greep heeft, naar mijn mening neigt men in dit opzicht, daartoe mede gedwongen door de noodzaak tot interpretatie van niet altijd volmaakt statistisch materiaal, al te veel tot een extreme stellingname. Evenwichtige beoordelingen als die van P. C. Dooley,⁶⁹ gebaseerd op niet minder omvangrijk materiaal uit 1935 en 1965, vormen een uitzondering. In dit verband verdienen ook de aandacht de studies van P. Sargent Florence.⁷⁰ Na een onderzoek gebaseerd op 1700 'largest English public joint stock companies drawn from the industrial and commercial and the brewery sections of the Stock Exchange Yearbook 1936-1951', concludeert deze: 'It looks as though control by personal or family ownership were not possible beyond a certain size of company' (op cit.; 1961, blz. 192).

Met het artikel van Levine uit 1972, gebaseerd op gegevens van de Amerikaanse Patman Commissie, dat de schrijvers tenslotte vermelden, ben ik niet bekend. Die gegevens zijn echter ook verwerkt in een boek van R. M. Soldofsky: *Institutional Holdings of Common Stock 1900-2000*, in 1971 uitgegeven door de University of Michigan, terwijl ook W. G. Shepherd er in z'n reeds genoemde boek op blz. 78-79 aandacht aan besteedt en in een duidelijke context plaatst. Maar — het zij herhaald — ook in het kader van de door de auteurs aangevatte problematiek kan met constatering terzake van de machtsverschuiving binnen de onderneming niet worden volstaan. Gelijk dat in de eco-

nomische wetenschap is gebeurd, hadden zij dienen na te gaan welke betekenis daaraan moet worden toegekend voor de afloop van het proces van de waardetoedeling.

Het theoretische deel van *Graven naar macht* wordt besloten met een overzicht van de gebruikte techniek van de grafen. Daarna volgt het onderzoeksdeel, dat wordt aangevangen met een verantwoording van de wijze waarop het materiaal werd geselecteerd. Beide uiteenzettingen zijn nuttig en helder en vooral de laatste licht een tipje op van de sluier van het gigantische graafwerk dat in de studiegroepen werd verricht. Het moet èn voor de wetenschap èn voor het beleid worden betreurd, dat zulk belangrijk basismateriaal niet — zoals in het buitenland soms het geval is — met minder geploeter ter beschikking kan komen. Deze hoofdstukken komen niet in aanmerking voor samenvatting. De lezers van dit blad kennen de techniek bovendien reeds.⁷¹

Aangezien dit essay tenslotte vooral een meer algemeen oordeel beoogt te geven over de benaderingswijze van de auteurs en meer nog over de presentatie van hun onderzoek(-resultaten), wordt eveneens afgezien van een samenvatting van de feitelijke bevindingen inzake de verschillende geanalyseerde netwerken in het bedrijfsleven en de financiële wereld, alsmede de verbindingen daartussen en die met de overheid.

In de publieke discussie hebben die bevindingen reeds ampel in de aandacht gestaan; het zijn zaken die men snel begrijpt en die ook goed blijven hangen.

Wat men er verder mee moet aanvangen is echter van de weersomstuit kennelijk minder duidelijk. M.i. wreekt zich hier het ontbreken van een theorie, bijv. die over het proces van waardetoedeling. Ik kom daarop nog terug.

Op een aantal punten uit de bevindingen moet hier wel de aandacht worden gevestigd. In hoofdstuk 7 stellen de auteurs vast, dat uit de structuur van het netwerk volgt, dat de dubbelfuncties waaruit dat netwerk is opgebouwd, op grond van een potentiële informatievoorsprong te interpreteren zijn als *machtskanalen* ten gevolge waarvan de financiële eenheden invloed en macht bezitten (blz. 224). Dit volgt uit de *aanname* van de auteurs (op blz. 194), dat de beschouwde grootste instellingen ieder op zich 'een zeer grote machtsbasis en een groot machtsbereik in de nationale economie' hebben. Die twee worden groter naarmate die ondernemingen 'via dichte relatienetwerken hun beleid en activiteiten in tal van opzichten kunnen coördineren'.

Dit klinkt allemaal nogal dreigend, maar er vallen minstens twee kanttekeningen bij te plaatsen. De eerste leveren de auteurs zelf: niet bekend is de *richting* van de aangewende invloed (blz. 195). Dat dit de relevantie van hun aanvankelijke constatering ontkracht, realiseren zij zich blijkbaar door te stellen dat er toch minstens een *vermogen* is om het beleid (voor een deel) te bepalen. Zoiets werkt — ook blijkens de publieke reacties — uiterst suggestief,

maar is naar alle redelijke maatstaven beoordeeld een *afzwakking* van een waar het betreft de macht toch al zwakke constatering. Een tweede kanttekening volgt uit de blote mededeling, dat 'binnen de financiële sectoren weinig dubbelfuncties bestaan, ook niet tussen de financiële bedrijven die tot dezelfde sector in het centrum behoren' (blz. 227). Voegen we hieraan nog toe het door de auteurs verstrekte gegeven, dat indien de 'lijnen' worden geëlimineerd die ten gevolge van de gehanteerde techniek tussen de produktiebedrijven worden gelegd door dubbelfuncties die elkaar alleen in de financiële wereld ontmoeten, het aantal lijnen doet dalen van 303 naar 85 (blz. 222), dan blijft er dunkt mij van invloed c.q. macht in de door de auteurs gehanteerde betekenis wel erg weinig over.

Wel begrijpelijk wordt het echter aldus, dat de auteurs verzochten dat een onderzoek naar (mogelijke) andere vormen van samenwerking — en dan m.n. het kartel en de deelneming — in verband met de in ons land hieromtrent wettelijk betrachte geheimhouding vrijwel onmogelijk is (blz. 227). Naar de mate van het mogelijke ondernemen de auteurs derhalve in hoofdstuk 9 een onderzoek naar deelneming (= bedrijf A bezit deel aandelenkapitaal van bedrijf B) en deelgenootschap (= bedrijf A en B bezitten gezamenlijk het aandelenkapitaal in bedrijf C).

Uitgangspunt hierbij vormt de veronderstelling, dat deze aandeelhouderschapsconstructies worden ondersteund en in feite geëffectueerd door plaatsing van (eigen) topfunctionarissen in de betreffende raden van commissarissen (blz. 260), waardoor de deelnemer controle op z'n deelneming kan uitoefenen (blz. 275). Omdat beleggingsmaatschappijen en pensioenfondsen slechts een bepaald rendement beogen, worden hun aandeelhouderschapsrelaties niet als deelneming beschouwd. In die zin vormen ze geen financiële machten, aldus de auteurs.

Aangezien op blz. 264 staat dat op enige volledigheid van de gegevens geen enkele aanspraak kan worden gemaakt, verbaast het ten zeerste op blz. 266 te lezen, dat de veronderstelling dat dubbelfuncties samenhangen met deelnemingsrelaties in grote lijnen opgaat. Op blz. 268 completeren de auteurs dit exposé van hun overtuiging met de mededeling, dat als er geen dubbelfuncties gevonden worden zulks wel eens zou kunnen komen doordat 'lager geplaatsten in de bedrijfshiërarchie, zoals directeuren van divisies of werkmaatschappijen, deze relaties onderhouden'. Dat — zoals ik reeds in het begin van dit artikel aangaf — de idee van de door Galbraith onder de aandacht gebrachte technostructuur in hun onderzoek geen sporen heeft nagelaten is dus niet helemaal correct: de auteurs hebben de suggestie van de betekenis ervan nodig om binnen het kader van hun graafwerk níet gevonden verbanden tóch over-eind te houden.

Ik laat in het midden wat van de veronderstellingen en de conclusies (op blz.

289-290) moet worden gevonden; de auteurs signaleren hier minstens een belangrijk aspect van de wijze waarop de waardetoedeling mogelijk geregeerd wordt. Dat vooreerst echter hier een nadere theoretische bezinning vereist is,⁷² moge worden geïllustreerd door de omstandigheid, dat nog in het Voorlopig Verslag van de onderzoeksgroep in 1971 ervan werd uitgegaan, dat 'als een bedrijf invloed uit zou willen oefenen, het twee alternatieven zou hebben, nl. ofwel de directeur neemt zitting in de raad van commissarissen van het andere bedrijf, ofwel er wordt een direkte deelneming in het andere bedrijf aangeaan' (op cit., blz. IX, 7). Met het gelijke voorbehoud dat de gegevens gebrekkig waren werd toen vervolgens onder meer geconcludeerd: 'bij het nagaan van invloedskanalen blijken directe deelnemingen en gedeelde functies elkaar uit te sluiten'. Als verklaring werd toen onder andere aangevoerd: 'invloeds- en communicatiekanalen door middel van jointventure/direkte deelnemingen zijn een gelijkwaardig alternatief op hetzelfde niveau voor invloeds- en communicatiekanalen door middel van gedeelde functies. Kiest men voor de ene mogelijkheid, dan voldoet dit zodanig, dat de andere mogelijkheid overbodig wordt en daarom niet gebruikt wordt'. (op. cit., blz. IX, 7).

Alfred Marshall's uit 1890 daterende *Principles of Economics* draagt als motto 'natura non facit saltum'. De invloed van diens werk strekte zich nog ver uit voorbij het jaar 1920 toen de achtste druk ervan verscheen, in het voorwoord waarvan hij beklemtoonde dat dit motto 'is specially appropriate to a volume on Economic Foundations'. Als econoom ben ik dus behoorlijk geconditioneerd, maar ook daarzonder zou ik na de voorgaande alinea's de gedachte moeilijk van mij hebben kunnen afzetten binnen vier jaar getuige te zijn geweest van een sprongmutatie.

Een vergelijkbare ervaring had ik niet bij de twee volgende en — de samenvatting niet meegerekend — laatste hoofdstukken over de relatie tussen bedrijfsleven en overheid en over de SER. Aanhangers van de door Galbraith (1967) verdedigde opvatting van de tussen overheid en bedrijfsleven bestaande bureaucratische symbiose waarin de technostructuur⁷³ de ontwikkelingen binnen en van het economisch systeem bepaalt, komen hier níet aan hun trekken. Onderzocht worden alleen de functies die leden van directies en raden van commissarissen in overheidsorganen bekleden (blz. 291, 300, 309); dergelijke bindingen van lagere niveaus van de bedrijfsleiding worden niet in de beschouwing betrokken 'ook al zullen die veelvuldig voorkomen' (blz. 291); een mededeling die na wat wij bij blz. 268 zagen geen verder commentaar behoeft.

De auteurs herinneren eraan, dat de overheid op een groot aantal manieren deelneemt aan de voortbrenging en distributie van economische waarden. Zij reguleert en reglementeert de waardetoedeling en heeft tenslotte een herverdelingsfunctie (blz. 291-293). De aldus gerubriceerde gezagdragersfuncties

van de overheid oefent zij uit in wisselwerking en in samenwerking met andere deelnemers aan het economisch proces. De overheid opereert in een ruimer systeem en is zelf daarbinnen een open systeem, tengevolge waarvan langs een groot aantal communicatiekanalen bevoorrechtiging van bepaalde behoeften en eisen plaatsvindt, welke op zich weer voortvloeit uit de 'mobilization of bias' (blz. 293-295). Een in dit verband belangrijk permanent overlegkanaal vormt de Sociaal Economische Raad.

Essentieel voor het verschijnsel macht nu is de toegangsvoorsprong tot de overheidsorganen, die het beleid vormen en uitvoeren. Door een juiste 'timing' van de invloedsaanwending, ook via het verschaffen en het snel deelachtig worden van informatie, kunnen alternatieven worden afgeschermd en vastgelegd. Deze overwegingen voeren de schrijvers naar het onderzoek van dubbelfuncties met de overheid en binnen de SER.

Op blz. 296-299 bespreken de auteurs hoe in het algemeen het toegangsvoordeel tot stand komt via formele — zoals de tripartite samenstelling van de SER — of informele representatie van groeperingen. Daarbij overwegen zij, dat 'commissies en instanties vaak (worden) bemand op grond van weinig duidelijke criteria als die van deskundigheid, vertegenwoordiging van diverse geledingen in de maatschappij, behartiging van het algemeen belang' (blz. 297). Naar de strekking van deze mededeling moet de lezer gissen. In ieder geval de twee eerste van de genoemde criteria lijken mij niet zo onduidelijk te zijn. Kennelijk bedoelen de schrijvers dan ook te zeggen, dat niet duidelijk is naar welke criteria de vertegenwoordigers in commissies en instanties (moeten) worden geselecteerd, zodat men nooit en in elk geval moeilijk kan beoordelen of de samenstelling van die commissies etc. in overeenstemming is met de bedoelingen die bij het instellen van die organen voorzaten.

Die wetenschap en dat inzicht lijken mij onmisbaar voor wat men een immanente kritiek op het systeem of op de werking van zulke organen zou kunnen noemen. De auteurs sluiten dit probleem kort door zich te beroepen op de analyses van Lijphart en van Van den Berg en Molleman over het karakter van het Nederlandse politieke systeem, dat gesloten is, behoefte heeft aan depolitiserings en daartoe de beleidsuitvoering sterk decentraliseert teneinde zo min mogelijk zelf met hete hangijzers geconfronteerd te worden (blz. 298-299). Als dat zo is — en dat lijkt me op grond van de genoemde studies wel aannemelijk — kan men zich afvragen wat er vervolgens nog verder onderzocht moet worden of — tweede mogelijkheid — doet zich de vraag voor of de wijze waarop de auteurs verder in hun onderzoek te werk gaan wel tot de bevestiging dan wel tot de verwerping kan leiden van de aangehaalde opvattingen.

Wat de auteurs voorhebben, blijkt uit noot 5 op blz. 298: het laten depolitiseren van politieke vraagstukken door deskundigencommissies is misleidend,

want ook daardoor wordt politiek bedreven in de zin van een gezaghebbende toedeling van waarden. En in de nu volgende hoofdstukken zal dan ook worden onderzocht wie bij die toedeling van waarden, naar de titel van het onderzoek, macht uitoefenen.

Allereerst komt dan aan de orde het onderzoek naar de communicatiekanalen tussen de overheid en één bepaalde groepering, nl. de grote bedrijven, *over een groot aantal beleidsgebieden*. Vervolgens wordt aandacht geschonken aan de vertegenwoordiging *op een bepaald beleidsgebied*, nl. de SER.

Op blz. 302 wordt vooraf opgemerkt, dat niet zal kunnen worden nagegaan of via de communicatiekanalen naar de overheid in het algemeen sprake is van *macht*, want daartoe zou een *vergelijking* met de toegangsmogelijkheden van andere maatschappelijke groeperingen tot het beleid nodig zijn (en daartoe waren zij niet in de gelegenheid; zie blz. 80 nt. 3) en bovendien nog onderzoek naar het *effect* van de representatie op andere beleidsuitkomsten. Maar, zo wordt gesteld, van *invloed* is toch minimaal sprake (?). En die invloed wordt dan nagegaan door de lidmaatschappen te bezien van directieleden en commissarissen van grote ondernemingen van adviserende en beleidsbepalende commissies, instanties en overlegorganen (blz. 300). De 'relaties' (zijn) van een blijkbaar, zo groot overwicht dat zij niet vanuit het 'management' maar vanuit de bestuurlijke top van het bedrijfsleven onderhouden worden', zo verklaren de auteurs zich nader.

Niet alleen papier, maar ook het rekentuig is geduldig, want hoewel de auteurs erkennen (blz. 307) dat een dubbelfunctie tussen overheid en bedrijfsleven van zeer verschillend belang kan zijn,⁷⁴ dat het militair-industrieel complex niet blijkt te bestaan⁷⁵ en zijzelf op blz. 325 de conclusie gewettigd achten 'dat *alle dubbelfuncties met de ambtelijke top van het departement (van E.Z.) primair invloedskanalen van de overheid naar het bedrijfsleven zijn*, hoewel zij zeker ook door deze bedrijven als toegangskanalen tot de overheid kunnen worden gebruikt' (curs. van de auteurs), wordt deze hele rattaplan aan personenmateriaal in het keurslijf van de grafenanalyse gestopt, waarna er opeens de conclusie uitrolt, 'dat de geselecteerde bedrijven en instellingen via dubbelfuncties *toegang hebben tot alle beleidsgebieden in economische zaken die in de Staatsalmanak zijn opgenomen*' (blz. 333; dus misschien zijn er nog wel meer). En dat suggereert dan ten overvloede de interpretatie van invloedskanalen in omgekeerde richting, die reeds als bijgedachte op blz. 325 aanwezig was. Of de lezer zich dan nog ervan bewust is dat — na blz. 302 — van *macht* in de door de schrijvers bedoelde betekenis al geen sprake meer is, valt te betwijfelen. Aangezien aan het slot van de studie de auteurs concluderen tot het bestaan van een ongecontroleerd machtscentrum, dient die twijfel zich ook tot henzelf uit te strekken.

Het onderzoek naar de relaties tussen bedrijfsleven en onderwijs en weten-

schappen (blz. 334-340), o.a. via de Colleges van Curatoren van de Universiteiten, moet voor de auteurs een frustrerende aangelegenheid zijn geweest. Op blz. 337 wordt gesignaleerd hoe via de WUB deze tot Colleges van Bestuur omgedoopte toporganen mogelijk van karakter veranderen, waardoor het 'interessant (zal) zijn te zien welke groeperingen uit de maatschappij via deze maatschappelijke vertegenwoordigers en bestuurders gerepresenteerd zullen zijn'. En de Academische Raad is ook al zo'n in dit opzicht interessant knooppunt van macht, dat mogelijk van gezicht is veranderd. In verhouding tot het reeds verrichte monnikenwerk moet het onderzoeken van het *effect* van die veranderingen een peuleschil zijn.

De uitkomsten van het onderzoek naar de dubbelfuncties via de SER, waarmee de studie eindigt, hebben terecht de aandacht getrokken. De SER is het belangrijkste adviesorgaan voor de Regering waarin de Grondwet sinds 1922 voorziet.⁷⁶ Over de beoogde samenstelling van dit orgaan bestaat geen onduidelijkheid: 1/3 werkgevers, 1/3 werknemers, 1/3 (onafhankelijke) kroonleden; e.e.a. als toporgaan van de PBO uitdrukking van de pacificatie-gedachte der Nederlandse politiek, ofwel de kwadratuur van de cirkel samengesteld uit de segmenten solidariteits- en subsidiariteitsbeginsel, functionele decentralisatie en soevereiniteit in eigen kring,⁷⁷ waaraan in het interbellum talloze pennevruchten zijn gewijd, en tot stand gekomen na het regime van de organisatie-Woltersom gedurende, en bijkans nog een decennium na, de bezetting.⁷⁸

Opvallend nu is, dat uit het onderzoek blijkt dat de kroonleden een behoorlijk aantal verbindingen met het bedrijfsleven leggen; een op het eerste gezicht in strijd met de bedoelingen zijnd verschijnsel. Maar of het nu ook echt een verderfelijk verschijnsel is (in de zin van een ongecontroleerd machtscentrum) zou slechts kunnen worden uitgemaakt door na te gaan of hun deskundige inbreng in de adviezen van de Raad ook door een opmerkelijke consideratie met eenzijdige werkgeversbelangen — en dan nog uitsluitend die van de grootste bedrijven en instellingen — wordt gekenmerkt.⁷⁹ Ofschoon ik mij ook kan voorstellen dat het als richtlijn bij de samenstelling van de SER voldoende geacht moet worden dat men de kat niet op het spek moet binden. In ieder geval lijkt het mij een heilloze ontwikkeling te zijn om — zoals door Van den Doel onlangs inzake de Commissie van Economische Deskundigen werd voorzien⁸⁰ — de naar zijn oordeel door de anderen in die commissie ingepakte socialistische deskundigen te vervangen door socialistische deskundigen die beter begrepen bij welke soorten adviezen premier Den Uyl gebaat zou zijn. Van den Doel appelleerde dan ook terecht aan hun gevoel voor verbetering van de wetenschappelijke kwaliteit in het werk waarvoor men is ingehuurd⁸¹; en dat zij tengevolge daarvan voor de politiek vogelvrijen worden, werd prompt door Hoffman⁸² gesignaleerd.

Het enige echte probleem van en voor de deskundigen-wetenschapsbeoefe-

naars is helaas, dat hun wetenschap hen niet altijd onweerspreekbare analyses oplevert. Maar het debat daarover moet dan natuurlijk niet in de eerste plaats uitgeknopt worden in organen waarin ze om hun deskundigheid werden benoemd; daarin moeten zij zich in voorkomende gevallen gewoon beperken tot het aanduiden van hun eigen onzekerheden. De politicus heeft ook dan best nog baat bij die deskundigheid, al kan hij zich er niet meer achter verschuilen bij het formuleren van zijn keuze. In dit verband zou men wensen dat politicus én deskundige Hennipman's in ons land onovertroffen bijdrage 'Doeleinden en criteria der economische politiek' in de bundel *Theorie van de economische politiek*⁸³ grondig op zich zou laten inwerken. Het vereist van de deskundige daarenboven een hoge mate van inzicht in het politieke systeem en tegelijk aan distantie daartegenover, om gelijkmoedig te kunnen blijven functioneren, in de wetenschap dat 'reeds lang weerlegde dwalingen in de belangenstrijd en in de politieke arena nuttige wapens (kunnen) zijn, waartegen de overtuigingskracht van abstracte redeneringen het meermalen moet afleggen'.⁸⁴

De weergave van de samenvatting waarmee de auteurs hun graafwerk afsluiten, laat zich beperken tot twee constatering:

- a wij kunnen niets zeggen over de *richting* van een machts- of invloedsrelatie (blz. 378) en
- b binnen het Nederlandse politiek-economische systeem bestaat *onvoldoende* maatschappelijke controle op het machtscentrum van grote bedrijven en instellingen (blz. 408).

3 Naar macht (?)

Het behoeft na het voorgaande nauwelijks adstructie, dat het boek mij een grote teleurstelling bereidde. Die teleurstelling werd groter naarmate ik mij langer verdiepte in het door de auteurs gepresenteerde onderzoek. Bij een eerste lezing blijft het bij een onbestemd gevoel dat de onderzoeksresultaten worden gehanteerd op een wijze waarvan de toelaatbaarheid m.h.o. op de brede probleemstelling bedenkingen oproept. Nadien blijkt de kritiek vooral ook onderdelen te raken.

De teleurstelling geldt echter niet in de laatste plaats de onnauwkeurigheid in de probleemstelling, alsmede de wijze waarop met de toch ruimschoots voorhanden kennis die vervat is in de economische wetenschap wordt omgesprongen. Deze laatste is zeker niet alleenzalmakend indien het gaat om het verschijnsel macht in de samenleving. Wat de auteurs echter hebben verzuimd is duidelijk te maken waarom het door hen ondernomen onderzoek, en de wijze waarop dit werd uitgevoerd, relevant is voor het vraagstuk van de macht c.q. de invloed in de samenleving.

Zij kozen — en dat spreekt mij zeer wel aan — voor de opvatting van Easton inzake doelstelling en methode van de politicologische analyse. De formulering daarvan is echter zeer algemeen. Dit is in zekere zin de kracht ervan, maar — zoals zeer duidelijk wordt uit de analyse van Sorzano⁸⁵ — tegelijk ook haar zwakte als het op toetsing of toepassing in een concrete situatie aankomt. Sorzano bespeurt in Easton's opvattingen overtuigende overeenkomsten met het economisch denken. Dit denken in marktverschijnselen (= in termen van ruilhandelingen) waarvan de tendentie naar evenwicht wordt geanalyseerd, is morfologisch gelijk⁸⁶ aan het centrale kenmerk van Easton's functionalisme inzake het verschijnsel of het proces van waardetoedeling.

De overeenkomst en het onderscheid tussen een functionalistische en een causaal-genetische analyse heeft in de economie reeds eerder in de aandacht gestaan.⁸⁷ Deze vragen spelen m.i. ook hier een rol. In beide benaderingswijzen gaat het om het bepalen van de effecten op het geheel, om het eindresultaat, én om de interpretatie daarvan. In casu: is een evenwichtssituatie bereikbaar en, zo ja, hoe; en vervolgens kan dan nog de vraag worden gesteld wat evenwicht betekent anders dan louter en alleen dat er evenwicht bestaat. Dat voert dan in de economie tot de slotsom, dat in zo'n situatie de behoeften maximaal bevredigd worden (en de productie op de meest efficiënte wijze geschiedt). Waar het in het onderhavige boek vooral aan mankeert is het ontbreken van dit soort vraagstelling.

M.i. is het verschijnsel van de invloed c.q. van de macht als zodanig niet interessant. Interessant is slechts het vellen van een oordeel over het *effect* van die macht(suitoefening) op de *uitkomst* van het proces van waardetoedeling. De auteurs erkennen dit weliswaar, hun definities zijn er zelfs geheel — en niet zonder reden — op toegesneden, maar vervolgens blijkt dat zij zich met die definities hebben tevredengesteld.

Dit vastgesteld hebbende, ontveins ik mij allerminst dat dit onderzoek naar de effecten van macht, waaruit het antwoord op de in werkelijkheid door de auteurs opgeworpen vraag of er een machtscentrum bestaat zou moeten volgen, bijzonder moeilijk is. Maar dat betekent niet, dat niet zou mogen worden vastgesteld dat de auteurs in dat onderzoek niet zijn geslaagd en, erger nog, dat zij aan die vraag geheel en al zijn voorbijgegaan en hun lezers dus ook niet waarschuwen tegen een onjuist gebruik van hun onderzoeksresultaten. Maar ook bij henzelf is die waarschuwing niet opgekomen als zij op blz. 408 ongenueanceerd concluderen tot het bestaan van een machtscentrum van dubbelfuncties als kern van de Nederlandse economie.

Dat die conclusie in alle redelijkheid echter niet uit hun onderzoek kán volgen werd reeds hiervóór duidelijk, maar het loont de moeite de schrijvers hierover zelf nog eens uitgebreid aan het woord te laten via hoofdstuk 10, blz. 291-346, over de relatie bedrijfsleven-overheid. Op blz. 345 wordt geconclu-

deerd, dat de beschouwde (semi-)overheidsinstanties en -commissies '*tenminste invloed*' hebben, maar ook *veelal macht*' op een bepaald beleidsgebied. Ter adstructie van deze belangwekkende gevolgtrekking uit hun empirische zwoegerij verwijzen zij terug naar het begin van het hoofdstuk. De overheid wordt daar geschetst als een open systeem met een 'groot aantal communicatiekanalen' en als zijnde onderworpen aan het gevaar van 'bevoorrechtiging van bepaalde behoeften en eisen', gebaseerd op 'informatievoordeel' en 'toegangsvoordeel' (blz. 293-295). Of, zo vervolgen de auteurs, daarmee ook sprake is van '*macht*' kan niet worden nagegaan, omdat daartoe '*vergelijking*' met toegangsmogelijkheden van andere maatschappelijke groeperingen nodig zou zijn, alsmede onderzoek naar het '*effect*' van de representatie op de feitelijke beleidsuitkomsten (blz. 302). Op blz. 325 lezen we vervolgens: 'De conclusie lijkt gewettigd, dat *alle dubbelfuncties met de ambtelijke top van het departement primair invloedskanalen van de overheid naar het bedrijfsleven zijn*'; gevolgd door de (merkwaardige) toegift: 'hoewel zij zeker ook door deze bedrijven als toegangskanalen tot de overheid kunnen worden gebruikt' (de curs. is van de auteurs). Op blz. 333 wordt, na de bespreking van de dubbelfuncties die betrekking hebben op de beleidsbepalende en de beleidsvoorbereidende commissies, geconcludeerd, 'dat de geselecteerde bedrijven en instellingen via dubbelfuncties toegang hebben tot *alle* beleidsgebieden in economische zaken, die in de Staatsalmanak zijn opgenomen' (die laatste toevoeging komt meerdere malen voor; de bedoeling is dat de lezer bedenke dat niet alles in de Staatsalmanak staat en dat er dus 'heel wat belangrijke organen en commissies aan onze aandacht (kunnen) zijn ontsnapt' (blz. 307)). Maar, zo gaan de auteurs voort, of hier nu sprake is van *macht* 'kan slechts in ander onderzoek worden vastgesteld' (blz. 334), m.a.w.: weten we dus niet.

Waar komt dan toch opeens op blz. 345 die conclusie over '*veelal macht*' op een bepaald beleidsgebied vandaan? Laat staan dat de conclusie van blz. 408 hier zou worden onderbouwd. We hebben aan de hand van de eigen woorden van de auteurs geadstrueerd, dat in elk geval hun eigen onderzoek voor die conclusie geen enkele aanleiding geeft. Wat er wel uit geconcludeerd kan worden is dan natuurlijk evenmin duidelijk; ook al bevat de Epiloog op blz. 405 e.v. daaromtrent enige veronderstellingen, maar dat is niet meer dan mosterd na de maaltijd. Met dit uitvoerig signalement van een betoogtrant die op meerdere plaatsen in het boek valt waar te nemen zij hier volstaan.

Op grond van e.e.a. kan ik mij niet aan de indruk onttrekken, dat aan het begin van het onderzoek reeds vaststond wat men meende te zullen vinden. Dit is natuurlijk een zwaar woord, maar ik meen dat het alleszins noodzakelijk is dat het uitgesproken wordt, aangezien het verwijst naar een algemeen gevaar dat kleeft aan het gezag waarmee technieken — terecht — worden omgeven. Het beheersen van bepaalde wetenschappelijke onderzoeks-

technieken legt een grote verantwoordelijkheid op de schouders dergenen die daarin geveerseerd zijn en die geacht mogen worden op de hoogte te zijn van de zgn. 'artefakt-hypothese' (Felling, 1974, blz. 212 e.v.). Zelfs het kenmerk van *formele* macht dat Felling aan de door de auteurs gehanteerde positie-methode meegeeft voldoet m.i. echter niet waar het het onderhavige onderzoek betreft. Ik stel het voorgaande met nadruk, aangezien uit een recent onderzoek blijkt, dat sommige gebruikers van de grafen-techniek zo'n waarschuwing blijkbaar nodig hebben.

In *Acta Politica* 77/2 wordt op blz. 161-206 verslag gedaan van de resultaten van een onderzoek 'Kernenergie in Nederland'. Op zichzelf is dat onderzoek, net als het in dit artikel besprokene, een monument van ijver. De conclusie van de onderzoekers stelt de argeloze lezer evenwel voor problemen. Die conclusie luidt: '(...) het zijn de maatschappelijke verhoudingen die de speciale structuur aan het netwerk hebben gegeven. Een structuur waarin voor de ondernemingen — en in mindere mate de electriciteitsinstellingen — een uitstekende toegang is geschapen tot het Ministerie van Economische Zaken en de (semi-overheids)research-instellingen. De ondernemingen hebben deze positie te danken aan het feit dat zij de productiemiddelen beheren en de beslissingsmacht hebben deze ten behoeve van bepaalde projecten aan te wenden ...' (blz. 201).

Het is op zichzelf genomen een constatering die zwanger is van suspense, zoals dat ook geldt voor die op blz. 173: 'we constateren dat de industrie naast haar invloed op het regeringsbeleid, ook een sterke greep heeft op het door de overheid gefinancierde research- en ontwikkelingswerk'. Maar houdt deze suspense — met 'maatschappelijke verhoudingen' kun je nog een aantal kanten uit, maar met 'ondernemingen die de productiemiddelen beheren' niet — stand in het licht van de door dezelfde schrijvers in herinnering geroepen taakopvatting zoals deze door de overheid zélf in de eerste Kernenergienota uitdrukkelijk werd neergelegd en welke ook in het parlement in brede kring werd aanvaard, nl. dat de overheid te dezen aanzien géén initiatieven *wenste* te ontplooien (blz. 172, 199)? Mij dunkt dat het antwoord duidelijk is.

De relevantie van het onderzoek 'kernenergie in Nederland' is niet dat de gehanteerde technieken een opmerkelijke en dus onverwachte constellatie van dubbelfuncties binnen het bedrijfsleven en met de overheid aan het licht brengen die, och arme, het overheidsbeleid inzake de kernenergie op doorslaggevende wijze bepalen. Integendeel, in aanmerking nemende dat, zoals de auteurs van het artikel zelf aangeven, 'de belangrijkste ontstaansgrond van een dubbelfunctie is (o.i.) de behoefte aan coördinatie en informatie' (blz. 176), moet de conclusie luiden, dat aan de overheidsintenties in de praktijk kennelijk bekwaam gestalte is gegeven, en dat daaraan zelfs een zodanige uitwerking is gegeven, dat de, naar de vaststelling door de schrijvers, in de overheids-

voornemens onderbelichte terreinen van veiligheid en volksgezondheid (zie nader art. cit., blz. 178, 181, 195 en blz. 200, 201) ten gevolge van het netwerk dat ontstond óók aan bod kwamen.

Het is duidelijk dat ik geneigd ben in dit verband de netwerkanalyse c.q. de grafentechniek te interpreteren als een middel om na te gaan of de organisatie van de besluitvorming, beoordeeld naar de beleidsdoelstelling(en), adequaat (is) geschied(t). Zulks is in overeenstemming met wat de auteurs zelf op blz. 176-177 onder het hoofd 'verwachtingen' opmerken en evenzeer met de schuchtere pogingen die door economen worden ondernomen om ten behoeve van de analyse van economische systemen van deze techniek gebruik te maken.⁸⁸

Dit betekent evenwel dat de techniek wordt gehanteerd binnen een al enigszins gevormd kader dat we theorie noemen, d.w.z. uitgaat van veronderstellingen die — uiteindelijk — worden onderworpen aan toetsing. Met definities alléén krijg je geen theorie, zoals dat evenmin het geval is met een techniek. Mogelijk levert de techniek vermoedens op, maar vervolgens zal dan wel moeten worden *beredeneerd* op grond waarvan aan die vermoedens enige plausibiliteit toekomt. Dit laatste en doorslaggevende nu is het opvallendste gebrek dat de studie van Helmers, Mokken, Stokman en Plijter aankleeft. Als men echt onvriendelijk wil zijn dan constateert men dat dat ook niet hoeft te verbazen na hun in het oog springende referenties aan de publieke opinie die ik in het begin van dit artikel heb geciteerd. Ik houd het er dus maar op dat de auteurs daarmee bedoelden te zeggen dat het door hen aangevatte probleem in de belangstelling staat en dat de reden van die belangstelling op haar waarheidsgehalte zal worden getoetst. Dat de bevestigende conclusie van de auteurs — zoals die op blz. 408 wordt aangetroffen — niet door hun onderzoek wordt geschraagd, noodzaakt echter wel tot het uitdrukkelijk signaleren van deze stand van zaken.

Proberen we nu nader te onderzoeken waardoor de onvrede met het onderzoek ontstaat dan stuiten we achtereenvolgens op de wijze waarop invloed c.q. macht door hen wordt gedefinieerd en op de onduidelijkheid m.b.t. de verbanden waarbinnen die macht tot gelding wordt gebracht.

Onder verwijzing naar opvattingen in de literatuur is reeds door Van Goor in zijn bespreking er de aandacht op gevestigd, dat aan de door de auteurs gehanteerde positionele methode — waarin het accent wordt gelegd op de relationele samenhang — bij hun analyse van invloed en macht ernstige bezwaren kleven.⁸⁹ Ik mag hieraan toevoegen niet weinig verbaasd te zijn geweest te ondervinden, dat reeds in het openingsartikel van de overzichtsbundel van Bell, Edwards en Wagner⁹⁰ waarnaar de auteurs op blz. 32 van hun boek verwijzen meer dan voldoende argumenten aan te treffen zijn voor de scepsis inzake de theorievorming die bij de voortgaande lezing van het hier besproken boek

over mij kwam. Achteraf gezien ervaar ik zinsflarden als: 'that the concept of power, while indispensable as an abbreviation of complex phenomena, does not unambiguously refer to anything' en 'what counts as a political resource, and what effect it has on the outcome, cannot be known in the absence of a theory which explains and predicts the outcome' (art. cit. blz. 11) als nogal compromitterend voor auteurs die, onder verwijzing naar ondermeer deze bundel, zeggen af te zien van een 'min of meer volledig literatuuroverzicht'.

Aan de andere kant ben ik met Wagner, van wie deze woorden afkomstig zijn, terzake van het werkstuk van de auteurs van mening, dat 'genuine nonsense is very rare, in spite of what the logical positivists believed'. Wil deze erkenning meer zijn dan een doorzichtige debatteertruc dan moet ik mij wat schuchter begeven op een terrein dat mij vanuit mijn opleiding niet zeer vertrouwd is.

Het laat zich begrijpen dat in dit verband aan de vaststelling van B. Russell: 'Economics as a separate science is unrealistic, and misleading if taken as a guide in practice. It is one element — a very important element, it is true — in a wider study, the science of power',⁹¹ een zeker belang toekomt. Die 'science of power' valt echter niet samen met de politieke wetenschap en deze laatste is ook niet bij uitstek de wetenschap die dat fenomeen bestudeert, al maakt het machtsverschijnsel daarvan wel een wezenlijk onderdeel uit.⁹²

Voorzover dat dan het geval is, geldt, dat 'political power can hardly be understood unless viewed in the light of the purpose which it is to serve'.⁹³ Door de auteurs wordt dat doel in navolging van Easton omschreven als de (gezaghebbende) toedeling van waarden (hfdst. 2). Het kan daarbij moeilijk aan de aandacht ontsnappen, dat de auteurs zich op grond van dit uitgangspunt vervolgens nogal ostentatief verzetten tegen die opvatting welke het onderzoeksterrein van de politicologie wil beperkt zien tot dat van het overheidshandelen (blz. 25-27). Des te opvallender is het n.m.m. dan echter dat de climax van het onderzoek (hfdst. 10 en 11) juist ligt in de invloed c.q. macht die, in de opvatting van de auteurs, door het bedrijfsleven wordt uitgeoefend terzake van de bepaling van het overheidsbeleid.

Al onderzoekende, zo mag geconcludeerd worden, kroop het bloed kennelijk toch waar het blijkens het uitgangspunt niet gaan kon. Dit te constateren behoeft geenszins te betekenen een verwerping van het uitgangspunt, noch het volstrekt verwerpen van het onderzoek; al noopt het wel tot het plaatsen van vraagtekens bij de doelmatigheid en bij de zuiverheid van beide. Het verband tussen de twee waarnemingen ligt in de definities, alsmede in de (hiaten in de) redenering. Wat daarbij in eerste aanleg opvalt is dat de definities van *politieke* invloed en macht niet wezenlijk verschillen van de *algemene* definities die ervan werden gegeven (zie boek blz. 37 en 65).

Weliswaar wordt het aldus wel aannemelijk dat blijkens de beperking van het onderzoek tot de grootste ondernemingen en financiële instellingen nagegaan

zal worden of door actoren met een stevige economische machtsbasis en een groot (economisch) waardebereik via de invloed op de overheid macht wordt uitgeoefend op de (politieke) waardetoedeling, maar onmogelijk is het niet dat de auteurs tóch iets anders bedoelen. Het is deze onduidelijkheid die zij niet hadden mogen laten ontstaan, aangezien dat van invloed is op het oordeel over de relevantie van hun onderzoek. Hoe luidt dat oordeel nl. als zou blijken dat de auteurs bedoeld hebben te onderzoeken of de genoemde actoren hun invloed 'slechts' aanwenden om de door hen reeds beheerste onderdelen van de waardetoedeling, nl. die in de economische sfeer, — en dat is dan dus niet meer dan een onderdeel van het totale bereik dat via de omschrijving van Easton onder de aandacht wordt gebracht — ook langs indirecte invloeds- c.q. machtskanalen naar hun hand te zetten?

Nogmaals, de auteurs maken dit onderscheid niet en dat leidt ertoe, dat op de eerste plaats de lezer geen enkele hulp wordt geboden waar het de relevantie van de onderzoeksresultaten betreft en op de tweede plaats, dat de auteurs het verwijt treft zich in hun samenvattend hoofdstuk te bezondigen aan volstrekt ongeoorloofde generaliseringen op basis van in de grond willekeurig geselecteerde feiten.

Het zou voor de hand hebben gelegen indien de auteurs zich expliciet hadden verstaan met opvattingen als die van Deutsch,⁹⁴ Parsons & Smelser⁹⁵ en van R. A. Schermerhorn⁹⁶ over de onderverdeling van de samenleving in subsystemen en bijv. inspiratie hadden gezocht bij R. A. Dahl.⁹⁷ Daarbij is het niet zo belangrijk dat, zoals Steven Lukes⁹⁸ vaststelt, 'Parson's conceptualisation of power ties it to authority, consensus and the pursuit of collective goals; and dissociates it from conflicts of interest and, in particular, from coercion and force'. In 'de stervende staat' heeft Belinfante⁹⁹ aannemelijk gemaakt, dat de autoriteit van de staat niet meer die van de consensus is, maar die van de afweging van conflicterende belangen.

Aan dit uitgebreide probleemveld¹⁰⁰ hadden de auteurs m.i. niet voorbij kunnen gaan. Minstens een aanduiding van het bestaan ervan had hun onderzoek naar de relatie overheid-bedrijfsleven moeten inleiden, teneinde het kader ervan aan te duiden. Ook aan hun zwaarwegende conclusie dat het in ons land ontbreekt aan voldoende controle op het geanalyseerde machtscentrum hadden zij met behulp daarvan reliëf behoren te geven. Nu zij dit niet deden — slechts op blz. 63 van het boek is even sprake van een aaneenschakeling van maatschappelijke besluitvormingsprocessen die de waardetoedeling tot stand brengen — hoeft het evenmin te verbazen dat aan studies die zich nog minder in termen van macht met het door hun onderzochte probleem verstaan door hen geen aandacht werd besteed.¹⁰¹ Ik aarzel niet de auteurs in dit verband de woorden van D. M. White¹⁰² voor te houden: '(...) most analysts of power proceed directly to give their definitions and to justify them, hardly pausing to

consider the nature of their enterprise' (blz. 479) en 'One proposal sometimes hinted at is that power should be defined to suit various research purposes or projects. This has some merit . . . But taken literally, it involves a profound misconception. If one is proposing to do research on something — who gets what, when, how, why, or whatever — one might use the word power to label one's subject matter. The research would then be research on power in the sense defined, although it would be an open question whether it was in any other sense research on power' (blz. 488).

Dat lijkt verdacht veel op het kernachtige woord van W. Eucken 'Macht ist ein Wort', dat ik boven dit artikel aanhaalde en dit brengt ons bij de economie. Volstrekt ten onrechte beweren de auteurs dat het machtsprobleem in die tak van wetenschap niet aan de bak komt, ook al hebben zij er de op zich vertederende verklaring voor dat dit komt door de indrukwekkende (analytische) ontwikkeling welke deze wetenschap heeft doorgemaakt. Hoezeer hun opvatting ten deze misplaatst is gaf ik reeds eerder aan en het moge ook blijken uit het boek van Eucken¹⁰³ en bijv. het fraaie overzicht bij H. J. Seraphim,¹⁰⁴ alsmede uit de bijdragen van Aron, Lhomme, Barre en Meynaud in *Revue Economique* 1958¹⁰⁵ en die van Haller in de bundel *Von der Macht*.¹⁰⁶ Dit neemt niet weg dat ik best gevoelig zou kunnen zijn voor het argument van de auteurs, dat de exercities van de economische wetenschap waaraan ik hier refereer hen niet helpen bij het door hen aangesneden probleem en dat die bijdragen bovendien niet indrukwekkend zijn; een idee dat ze ontleenen aan de bundel van Rothschild.¹⁰⁷ Dat is dan mogelijk een kwestie van smaak en van wederzijdse bedrijfsblindheid, maar het berust niet minder op een nogal eenzijdig begrip van de door Rothschild geopperde kritische noten, welke overigens ook enigszins getuigen van diens behoefte zijn produkt te differentiëren en welke bovendien gekenmerkt worden door een ontoelaatbare verenging van 'de economie' tot 'the competitive model'.

Dat de auteurs mede ten gevolge daarvan het spoor door de economische wetenschap geheel bijster zijn geraakt op hun speurtocht naar mogelijke bijdragen tot hun probleem, wordt op verbijsterende wijze gedemonstreerd op blz. 78-79 van hun boek. De schrijvers constateren daar, dat 'voor een werkelijk diepgaand en omvattend onderzoek van de maatschappelijke macht en invloed van het bedrijfsleven nogal wat nodig (is)', waarna een opsomming volgt van een veelheid van aspecten 'alleen al in de economische sfeer', 'die de capaciteit van elk onderzoeksteam te boven zal gaan'. En: 'alleen al een analyse van de macht en invloed van het bedrijfsleven op het gebied van de nationale of lokale overheid is een *mer à boire*' en bovendien zou dan nog het *effect* van het bedrijfsleven op elke sector van overheidsbeleid moeten worden nagegaan'.

En hoe komt het nu dat dit de enige plek in hun boek is waarop de auteurs

blijk geven van een ontwapende bescheidenheid? Heel simpel: 'In elke menselijke samenleving speelt de maatschappelijke voortbrenging een primaire, zo niet overheersende rol. Die *moet* (curs. van de auteurs) zich wel uiten in nauwe interrelaties van de organisatievormen en organen, waarin die bedrijvigheid plaats vindt, met andere sectoren van het maatschappelijk leven' (...) 'Het bestaan van een zeer nauw, institutioneel en informeel, relatienetwerk ligt daarom voor de hand' (...) 'Het probleem, dat in deze opsomming voor ons opdoemt, is daarom niet zo zeer dat het bestaan van een dergelijk netwerk moet worden aangetoond, maar veeleer het opsporen van de vorm die het heeft en van die actoren (personen, georganiseerde of ongeorganiseerde groeperingen en instellingen) die door hun positie daarin een meer effectieve toegang tot overheidsorganen hebben dan andere'.

Na dit soort scholastiek is met betrekking tot de hamvraag natuurlijk absoluut geen nader onderzoek nodig. Toch doen de schrijvers er zo'n 400 pagina's over om het allang gewetene te bewijzen en dan bovendien nog een verbijsterd 'kijk nou toch eens!' te roepen. Als leermiddel hadden zijzelf en hun studenten net zo goed en misschien wel veel beter Brady kunnen lezen, want zoals ik in de rij motto's citeerde, wist die het — al legt hij de klemtoon anders — ook allang. En voor een minder uitbundige, maar wel zo adequate aanduiding van dezelfde gedachte hadden zij kunnen volstaan met Scherer, op cit., blz. 45-47 en/of Shepherd, op cit., blz. 78-79, in welke boeken de door de auteurs bij uitstek, en uiteindelijk ook bij uitsluiting van andere, onderzochte relaties een rol onder velen krijgen toebedeeld; hetgeen waarschijnlijk ook het meest juiste inzicht oplevert. Aan dat inzicht voegt het verrichte moeizame onderzoek niets toe, behoudens dan de idee dat in de opvatting van politicologen de complexe samenlevingsstructuren kennelijk sterk te vereenvoudigen zijn.

De voor hun onderzoek toegepaste kunstgreep via de commissarissen en directeuren heb ik al gesignaleerd. Wat de auteurs daarbij over het hoofd zagen was, dat 'the term 'economic power' as applied to the directors and officers of a corporation means simply the power to decide how the business is to be run'.¹⁰⁸ De rol die zij bij Helmers c.s. vervullen is een geheel andere en vereist dan ook een andere toelichting dan de door hen geboden analyse van de commissarisfunctie, welke geheel staat in het teken van de verdeling van de macht binnen de onderneming, die in ieder geval steeds verder verwijderd raakte van de aandeelhouders.

Voor het thema van hun boek zou het nu van belang zijn geweest na te gaan of tengevolge hiervan ook de rol van 'de onderneming' in het proces van waardetoedeling een verandering heeft ondergaan. Die benadering zou dan veel elementen hebben moeten bevatten van de thema's behandeld in de na noot 12 van dit artikel door mij aangehaalde economische literatuur.¹⁰⁹ Ook zou dan wellicht zijn gebleken, dat de economische wetenschap hier beslist wel

iets te bieden heeft.

Toegegeven kan worden, dat het onderzoek dat de auteurs op dit terrein wenselijk achten de capaciteit van elk onderzoeksteam te boven gaat. Maar dat geldt alleen indien dat team het onderzoek op dit terrein *ab ovo* zou willen verrichten. Het geldt niet het kennisnemen van de resultaten van reeds verricht onderzoek; waaromtrent de auteurs kennelijk geheel in het duister tasten. En dat is toch jammer als blijkt, dat de economie theorieën en onderzoeken kent zoals die van D. R. Kamerschen en H. K. Radice.¹¹⁰ En dat is slechts een enkel voorbeeld van studies waarvan ik er enkele samenvattende noemde in de noten 12 t/m 23. Essentieel in al die soorten bijdragen is, dat erin een lopend commentaar wordt geleverd op de theorie(ën) die terzake van marktverschijnselen in de economie opgeld doen en die traditioneel tot het rijkste studiegebied van deze wetenschap behoren. Dit gehele terrein is te beschouwen als een rijk en veelvormig uitgewerkt overzicht van de invloed van ondernemingen op — een deel van — de waardetoedeling in de zin van Easton en er binnen worden precies die vragen aangevat en beantwoord waarvan volgens de auteurs (op blz. 78-79) de 'veelheid van aspecten' de capaciteit van elk onderzoeksteam te boven gaan.

Natuurlijk is dat in de optiek van de auteurs slechts een tipje van de sluier die zij met een bewerkelijke zwaai menen te hebben weggehaald. Alle bewerkelijkheid echter kan niet verdoezelen dat de auteurs zich daarbij hebben schuldig gemaakt aan smokkelen; zij hebben dat op blz. 78-79 allerduidelijkst uit de doeken gedaan, ook als dat niet hun bedoeling was.

Het zou onjuist zijn deze beschouwing af te sluiten zonder meer expliciet een nadere aanduiding te geven van het mogelijke kader waarbinnen economen en politicologen vruchtbaar zouden kunnen samenwerken bij de analyse van het verschijnsel waarop de auteurs — en dat is werkelijk niet onverdienstelijk — voor ons land voor het eerst de schijnwerper hebben gezet. Enige zelfstandige inventiviteit hoef ik daarbij gelukkig niet te ontwikkelen, want op een zeer elementaire en stimulerende wijze heeft R. Bartlett — ook al komt het hele begrip macht bij hem niet voor, maar beperkt hij zich tot invloed, maar dat kan nauwelijks bezwaarlijk zijn, want wat na het onderzoek van de auteurs overblijft is ook hoogstens de indruk van invloedsuitoefening — hiervoor reeds de toon gezet.¹¹¹

Bartlett ontwerpt een positieve theorie van de staat, d.w.z. hij onderzoekt hoe de overheid werkt. Zulks is in de literatuur sinds A. Downs al meermalen gebeurd,¹¹² maar het aardige bij Bartlett is dat hij de analyse zo eenvoudig mogelijk houdt en daarbij bovendien uitgaat van het model dat traditioneel in de economie opgeld heeft gedaan.¹¹³ Dat hij ter nadere illustratie van zijn aanpak zich op enigszins platgetreden paden uit de theorie der openbare financiën begeeft, is van minder belang.

Bartlett constateert, dat de rol van de overheid als een 'separate and powerful force' slechts in de zgn. macro-economie de aandacht heeft gekregen welke bij de micro-economie lijkt te ontbreken. In het klassieke micro-economische model van het prijs- c.q. marktmechanisme bij volkomen concurrentie was aan de overheid slechts een plaats toegedacht om te garanderen, dat de voorwaarden voor de afloop van het economisch proces welke optimale welvaart zou opleveren aanwezig zouden zijn, de zgn. nachtwakerstaat. Aan de overheid werd voorts een taak toebedeeld teneinde nog opzichtiger falen van het marktmechanisme te corrigeren of te voorkomen, zodat bijv. ook goederen zouden worden voortgebracht die via het marktmechanisme alléén niet zouden worden geproduceerd. In dit model van de staat fungeert de overheid dus als een *deus ex machina* in de vrije interactie tussen producenten en consumenten, welke over de markt plaatsvindt.

Generaties economen hebben sinds Adam Smith over deze betekenis van de overheid en vooral van het marktmechanisme nagedacht en daarbij hun bewondering voor dat laatste niet onder stoelen of banken gestoken¹¹⁴ en de gangbare, maar niet noodzakelijk juiste opvatting is, dat je met zo'n indoctrinatie conservatieve geesten kweekt¹¹⁵; ook al zegt Bartlett — die blijkens zijn slothoofdstuk toch wel radicale oogmerken heeft — dat niet.

Het meer realistische model van de staat ziet er volgens Bartlett als volgt uit: naast producenten, consumenten en het amorfe begrip overheid (dat beter ware te betitelen als 'de gekozenen') bestaat er een groepering bureaucraten. Alle vier de groepen streven hun eigen doeleinden na, resp. winstmaximalisatie, maximale behoeftebevrediging, stemmenmaximalisatie en maximale zekerheid, en uit deze smeltkroes wordt vervolgens geacht zoiets te ontstaan als de maximale welvaart, welke er in het klassieke model nogal simpel en begrijpelijk uitzag. Het enige dat dan voorlopig duidelijk wordt is dat het niet meer zo simpel is als we altijd hadden gemeend¹¹⁶: op verschillende niveau's botsen de belangen met elkaar en het enige waarmee we theoretisch enigszins vertrouwd zijn is de uitslag van de strijd die op de markt woedt tussen de producenten en de consumenten en die tussen de politici en de bureaucraten over het optimale budget.

Die twee sferen moeten bij elkaar worden gebracht en wat nu opvalt is, dat datgene wat politici en bureaucraten onderling 'bevechten' niet in het verlengde hoeft te liggen van datgene waarover de consumenten via de markt met de producenten strijden. Aangezien sinds Adam Smith een bekend adagium luidt dat alles wat geproduceerd wordt in het voordeel van de consument behoort te zijn (de consumptie als einddoel van alle productieve inspanningen), stuiten we hier op een belangrijk dilemma m.b.t. de betekenis van 'de overheid' die bestaat uit gekozenen én bureaucraten, tengevolge waarvan de consument die kiest er niet meer zeker van hoeft te zijn dat zijn stemgedrag ook zijn behoefte-

bevestigingsmaximalisatie over de markt ten goede komt.

Doorslaggevend evenwel bij deze stand van zaken is, dat het gehele aldus geschetste politieke systeem doortrokken is van onzekerheid. Die onzekerheid heeft betrekking op de informatie welke relevant is of relevant geacht moet worden, alsmede op het verschijnsel dat de meerdere informatie die mogelijke onzekerheid kan uitbannen, kosten veroorzaakt¹¹⁷ en dat mede daardoor de informatie gekleurd kan worden; iets waarbij vanuit ieders afzonderlijke optiek een ieder belang heeft en waaraan in een situatie van onzekerheid ook speelruimte wordt gelaten. En dit werkt — als we persisteren bij de dichotomie overheid vs. maatschappij — dan naar twee kanten.

Zodanig inzicht leidt tot de slotsom, dat er zeker ruimte is voor ondernemingen om het overheidsbeleid te beïnvloeden; maar evenzeer het omgekeerde is het geval. In dit opzicht trok Epstein¹¹⁸ reeds de zeer juiste conclusie: 'Corporate political power does not exist per se. Rather, there exists in certain places at certain times and under certain circumstances, the ability on the part of corporations to influence the behavior of other political actors in certain ways and to a certain extent. Rather than an all-or-nothing phenomenon, corporate power is a matter of degree'.

Met deze vaststelling zijn we er natuurlijk geenszins. Waarom het echter thans gaat is vast te stellen, dat de wijze waarop de schrijvers van *Graven naar macht* hun onderzoeksresultaten presenteren tot geen andere conclusie kan leiden dan dat voor hen 'corporate political power *does* exist per se'. Dit echter is door hen slechts vóórondersteld. Op de omvang van de door hen in hun onderzoek opgenomen ondernemingen en instellingen wijzen is wat dat betreft een wel erg schamele 'theorie'. En voorzover zij als onderzoekers aanspreekbaar zijn, geldt in elk geval nog, dat zij — vóórdat zij conclusies formuleerden — minstens het toegangsvoordeel van die ondernemingen hadden moeten vergelijken met mogelijke toegangsvoordelen waarover anderen (mogelijkerwijs) beschikken.

Evenmin echter zijn de schrijvers erin geslaagd duidelijk te maken dat, zo dat toegangsvoordeel voor een beperkte groep al aanwezig is, deze voorsprong leidt tot een eenrichtingverkeer van het bedrijfsleven naar de overheid toe: zij constateren — zoals wij zagen — zelf integendeel juist ook de tégestelde mogelijkheid. Op grond daarvan lijkt mij ook veel te zeggen voor de weliswaar op de Amerikaanse ervaring betrokken overweging van Epstein, dat 'No other single factor has functioned more effectively to necessitate and to legitimate corporate political involvement than the growth in size and importance of all levels of government. The irony in this situation will not be lost upon those persons who are opposed to the corporate presence in the political arena'.¹¹⁹ Die overweging werd nog onlangs ondersteund door de openhartige wijze waarop in *Financieel-economisch Magazine* werd geconstateerd, dat de

'politieke lobby loont'.¹²⁰

Bij e.e.a. vraagt men zich in gemoede af of de auteurs zich wel hebben gerealiseerd wat het betekent te leven in een 'mixed economy'¹²¹ en niet in een van de twee door hen onderkende extremen van 'kapitalisme' en 'centraal geleid stelsel'. In verband met de door de auteurs aangevatte probleemstelling moet men evenzeer denken aan het verschijnsel van 'The Regulation of Businessmen', naar de titel van een in 1954 verschenen boek van R. E. Lane, als aan de meer traditionele 'Public Regulation of Business' van D. F. Pegrum en 'Public Policies toward Business' van C. Wilcox, waarvan in de bewerking van W. G. Shepherd in 1975 de vijfde druk verscheen, of, sterker nog wellicht aan de 'Social Control of Business' van J. M. Clark uit 1926, die alle uitdrukken welke mogelijkheden de overheid heeft tot regulering van het door ondernemingen beheerste gebeuren. De gedachte dat 'The tentacles of officialdom stretch into almost every part of our daily lives, and none of us is unaffected by the triumphs and failures of Government departments'¹²² is niet zo onzinnig; al komt het me wat overdreven voor om ten algemene te stellen, 'dat dit apparaat uitstekend geoutilleerd is, de beschikking kan krijgen over allerlei soorten van informatie, zich bedient van elektronische informatieverwerkende apparaturen en in het algemeen gesproken al die middelen en mogelijkheden beschikbaar heeft om tot een optimale taakvervulling te komen'.¹²³ Dit alles noopt tot de gedachte, dat in zo'n gemengde economische orde, gekenmerkt bovendien door (indicatieve) planning in het kader van een kapitalistisch stelsel — en de mate daarvan loopt nogal uiteen tussen bijv. Frankrijk en Zweden en wellicht Nederland daartussenin¹²⁴ —, méér aan de hand kan zijn dan een nogal eenzijdige beïnvloeding door een — uiteindelijk — financieel machtscentrum, dat 'dus' macht heeft. In elk geval kan een vermoeden over zodanige macht niet worden bevestigd door de wijze waarop de auteurs hun onderzoek hebben verricht.

Het voorgaande impliceert, dat het onjuist zou zijn te menen, dat de door de economische wetenschap verschaftte inzichten het enige woord is dat over het machtsprobleem te spreken is. Dat woord te veronachtzamen getuigt evenwel van wel zeer gebrekkig inzicht in het functioneren van onze samenleving.

Bij nadere beschouwing — en mede daarom verwondert het zo dat de auteurs zich zo opvallend, en dan bovendien nog onoordeelkundig, afzetten tegen de economische wetenschap — dringt zich nl. een directe vergelijking op tussen de wijze waarop de schrijvers in het voetspoor van Easton het eigenlijke onderwerp van hun onderzoek presenteren (actoren die communicatielijnen beheersen en ten gevolge van een informatievoorsprong mede daardoor de waardetoebedeling doorslaggevend bepalen) en de visie die zelfs aan een tot het onderzoek naar de werking van het marktmechanisme beperkte economische wetenschap kan worden ontleend.

Het vergt weinig fantasie 'de markt' en 'het economisch proces' niet anders te zien dan als een gigantisch knooppunt van communicatielijnen voor de toedeling van waarden die schaars zijn, in de betekenis dat de voorziening in die waarden immer te kort schiet voor een volledige bevrediging van de behoeften, zodat er een keuze moet worden gedaan al naar gelang de dringendheid van die behoeften. Met dit beeld zijn economen zeker sinds de zgn. marginale revolutie rond 1870 grondig vertrouwd en het vindt nog hedentendage zijn weerslag in de elementaire leerboeken die niet slechts uit de behoefte aan intellectueel divertissement uitvoerig aandacht besteden aan de werking en de resultaten van het prijsmechanisme. In die gortdroge uiteenzettingen leert de econoom zijn handwerk. Er kan lyrisch over worden gedaan, zoals bijv. door F. A. Hayek¹²⁵ en er kunnen kanttekeningen bij worden geplaatst, zoals door bijv. G. J. Stigler,¹²⁶ en ook in ons land kan men ermee nog steeds de graad van doctor in de economische wetenschappen verwerven.¹²⁷ Maar de lezer bevroedt inmiddels reeds, dat hier niet meer dan een stijlfiguur wordt gehanteerd om duidelijk te maken hoezeer de economische wetenschap vertrouwd is met in ieder geval een bepaalde wijze van bespiegeling over het probleem van de waardetoedeling. De auteurs zeggen nu wel dat die wijze van bezinning hen te eng is, maar ik koester gegronde twijfel aan de draagwijdte van hun oordeel, zelfs waar het het door hen onderzochte probleem van 'de macht' (in het politiek-economisch systeem) betreft. Vanuit een ongefundeerd gevoel van onvrede over de inzichten die de economische wetenschap kan verschaffen, maken zij van die discipline in het kader van hun onderzoek helemaal *tabula rasa* en dat is werkelijk al te gortig. Dat is te meer het geval nu gemakkelijk zou zijn aan te tonen hoe in die discipline het model van de volkomen concurrentie slechts fungeert als een eerste stap in het scherpen van de geest voor het denkwerk over de organisatie van het economisch leven waarover reeds Weststrate in ons land omstandig betoogde dat daarin theoretisch drie hoofdvormen, drie stelsels te onderkennen zijn.¹²⁸

Maar ook deze vaststelling is natuurlijk weer 'pure literatuur', immers een gebrekkige poging tot verwijzing naar een ontzaglijke hoeveelheid theoretisch-economisch inzicht over het mogelijk werkelijke functioneren van de maatschappij die ligt opgetast in legio — ook inleidende — boeken die duidelijk maken dat, als men dat nu persé verkiest zo te presenteren, het model van de volkomen concurrentie — behoudens de ongelijke uitgangspositie van de deelnemers aan het economisch verkeer in termen van beschikbaarheid van 'initial endowments' — de situatie en het proces beschrijft bij afwezigheid van macht en waarbij al die andere modellen — onder de verzamelterm onvolkomen concurrentie — situaties van (ongelijke economische) macht behandelen. Uiteraard betreffen de gevolgtrekkingen uit die modellen — en deze betreffen alle een oordeel over de tot stand gebrachte waardetoedeling! — uitsluitend de

sfeer, het subsysteem van het economisch leven. Maar dat is om die reden dan nog allerminst weinig of verwaarloosbaar. Men zie in dit verband de door Galbraith uit de losse pols gepresenteerde inzichten over marktsysteem versus planning systeem¹²⁹ en de andere verwijzingen naar de economische literatuur welke dit artikel bevat. Integendeel is het bijzonder belangwekkend voor het inzicht in het functioneren van wat economen een 'gemengd stelsel' noemen. En als het vermoeden bestaat dat de betekenis van de aldus beschreven processen van waardetoedeling ontstijgt aan de sfeer van 'het economische' dan mogen politicologen dat duidelijk maken. Echter niet door dan eerst de reeds op dit terrein verworven inzichten overboord te gooien, onderwijl zich erover beklagend dat 'de economie' 'set machtsprobleem' geëcarteerd heeft. Dat is namelijk voor wat betreft haar eigen deelgebied allerminst het geval en voor wat betreft het totale terrein dat de auteurs van *Graven naar macht* beogen te onderzoeken ook een irrelevant verwijt. Als zij dan bovendien nog met hun onderzoek(sresultaten) voorgeven de kern van de Nederlandse economie te hebben blootgelegd dan rust op hen méér dan de plicht alleen zich, zoals nu in deel I, getiteld 'Theorie en methode' geschiedt, door een aantal definitieproblemen heen te worstelen.

Noten

- 1 Amsterdam: Van Gennep, 1975.
- 2 Zie de co-productie van *De Nieuwe Linie* en Van Gennep: *Macht*, z.p., z.j.. Niet te verwarren met *Macht. Een reeks voordrachten* gehouden in het begin van 1970 in het kader van het Studium Generale van de Rijksuniversiteit te Groningen.
- 3 Aan de door de econoom Gardiner C. Means geschreven bijdrage 'Interlocking Directorates' in de *Encyclopaedia of the Social Sciences*, onder redactie van Edwin R. A. Seligman, deel 8, New York 1932, ontleen ik: 'Consult: United States, Congress, House, Committee on Banking and Currency, Money Trust Investigation, *Investigation of Financial and Monetary Conditions in the United States*, 3 vols (1913). (...) Loree, L. F., *Interlocking Directorates* (Washington 1914) ...' De *Clayton Act* (1914) verbiedt zulke dubbelfuncties voor concurrerende ondernemingen. Nader hierover bijv. A. D. Neale: *The Antitrust Laws of the U.S.A.*, 2de dr., Cambridge 1970, blz. 201-202.
- 4 Zie bijv. eveneens de nauwelijks verholen irritatie bij een zo gematigd econoom als P. Hennipman in zijn *De taak van de mededingingspolitiek*, Haarlem 1966, blz. 11. Voorts ook H. W. Lambers: 'Mededingingspolitiek' in de bij noot 83 genoemde bundel onder redactie van Andriessen en Van Meerhaeghe, i.h.b. blz. 338. En redelijk trefzeker werd reeds veel eerder geconstateerd: 'Er is in Nederland nog steeds een vrij grote mate van geheimzinnigheid ten opzichte van kartelovereenkomsten. Een aantal onzer industrieelen achten het klaarblijkelijk in strijd met de Nederlandsche braafheid en met den, volgens sommigen toch reeds eenigszins legendarisch wordende, Nederlandschen vrijheidszin, om de

- veelgeprezene vrije mededinging aan kant te doen. Zij doen het wel, doch zij erkennen het niet'. (F. M. Wibaut: *Trusts en Kartellen*, Amsterdam 1903, blz. 106).
- 5 Geciteerd naar F. M. Wibaut: *De nieuwste ontwikkeling van het kapitalisme*, Amsterdam 1913, blz. 35.
 - 6 In 1969 herinnerde J. M. den Uyl ook aan de magie van de getallen. Hij citeert de toenmalige chef van de anti-trustafdeling van het Amerikaanse Ministerie van Justitie, die de Amerikaanse economie beheerst achtte niet door 200 personen, maar door 200 ondernemingen. Zie: *Concentratie in het bedrijfsleven*, Deventer 1969, blz. 96.
 - 7 *Business as a System of Power*, New York 1943, blz. 229/230/232/233.
 - 8 Materiaal — opgetast in de onderzoeksverslagen van het Temporary National Economic Committee: *Investigation of Concentration of Economic Power*, m.n. nrs. 11, 29 en 30 — waarvan ook uitvoerig wordt gebruik gemaakt in R. A. Gordon: *Business Leadership in the Large Corporation* (1945), herdr. in 1961 en 1966 door the Brookings Corporation, Berkeley en Los Angeles. Werkzaamheden en bevindingen van de T.N.E.C. worden uitvoerig belicht in D. Lynch: *The Concentration of Economic Power*, New York 1947.
 - 9 Wat Empain nog meer in de mars had wordt onthuld door E. H. Kossmann: *De lage landen 1780-1940*, Amsterdam/Brussel 1976, blz. 316.
 - 10 *The New Industrial State*, London 1967, blz. 60-71.
 - 11 *The Coming Clash. The Impact of Multinational Corporations on National States*, New York 1972, blz. 75.
 - 12 Zie Lee E. Preston: 'Corporation and Society: The Search for a Paradigm', in: *Journal of Economic Literature*, juni 1975, blz. 443-463. Vermelding verdient hier voorts John Child: *The Business Enterprise in Modern Industrial Society*, Londen 1969, met een zwaar sociologisch accent en uitvoerige literatuurlijst.
 - 13 *The Theory of the Growth of the Firm*, Oxford 1959.
 - 14 *Business Behavior, Value and Growth*, New York 1959.
 - 15 *The Economic Theory of 'Managerial' Capitalism*, Londen 1964.
 - 16 *The Economics of Discretionary Behavior: Managerial Objectives in a Theory of the Firm*, Englewood Cliffs, N.J., 1964
 - 17 *Theories of Business Behavior*, Englewood Cliffs, N.J. 1964. In Nederlandse vertaling uitgebracht als *Ondernemen en beslissen*, Utrecht en Antwerpen 1969. McGuire was ook de redacteur van een bundel *Interdisciplinary Studies in Business Behavior*, Cincinnati, Ohio 1962 (met op blz. 70-98 een bijdrage van L. Spier getiteld 'Graph Theory as a Method of Exploring Business Behavior').
 - 18 *The Corporate Economy*, Londen 1971.
 - 19 *An Introduction to Industrial Economics*, Londen 1974, dat tevens een nuttige historische en methodologische inleiding geeft (blz. 13-54). Zie daarnaast ook J. V. Koch, *Industrial Organization and Prices*, Englewood Cliffs, N.J. 1974, blz. 3-10 en meer kritisch R. Sherman in A. P. Jacquemin en H. W. de Jong (red.), *Welfare Aspects of Industrial Markets*, Leiden 1977, blz. 3-20, alsmede W. G. Shepherd aldaar, blz. 36.
 - 20 *The Economics of the Corporate Economy*, New York en Londen 1975.
 - 21 *Managerial Theories of the Firm*, Londen 1973.
 - 22 *Micro-economics and Decision Models of the Firm*, New York enz. 1969.
 - 23 *Modern Micro-economics*, Londen 1975.
 - 24 'De economische verklaring van het moderne imperialisme', in J. G. van Dil-

- len: *Mensen en Achtergronden*, Groningen 1964, blz. 1-31.
- 25 *American Business and Public Policy*, New York 1963. Het gunstige oordeel o.a. bij Preston, art. cit., blz. 443.
 - 26 Het is ook meer een thema voor de (politieke) geschiedschrijving en lijkt vooral duidelijk periode gebonden te zijn. Zie bijv. ook E. H. Kossmann, op cit., blz. 405 e.v. en blz. 420 e.v. over België en Nederland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog met resp. het Nationaal Hulp- en Voedingscomité en de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij.
 - 27 Waaronder Jan Romein in zijn *Op het breukvlak van twee eeuwen* (1967), 2de dr., Amsterdam 1976, blz. 237 e.v. in hfdst. XII over de moderne industriële ontwikkeling (blz. 230-243) en W. M. Westerman: *De concentratie in het bankwezen*, 2de dr., 's-Gravenhage 1920, passim.
 - 28 *Die Unternehmungen und ihre Zusammenschlüsse*. Deel I: Die Unternehmungsformen mit Einschluss der Genossenschaften und der Sozialisierung, 4de dr. Stuttgart 1928; Deel II: Kartelle Konzerne und Trusts, 8ste dr., Stuttgart 1930 en *Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften*, 5de dr., Jena 1931.
 - 29 Onder redactie van L. F. Gray en J. Love, Londen 1975.
 - 30 Uitgave Commerzbank, 10de dr. 1973.
 - 31 Auteur: F. Zeuthen, Londen 1930.
 - 32 Zie voor een handig schema B. Simonis: *Die Aussagen der neueren Oligopolpreistheorie und ihre Bedeutung für die Weltbewerbspolitik*, Meisenheim am Glan 1971, blz. 26 (vouwblad).
 - 33 Ondertitel: *Grundlagen und Aufgaben einer künftigen Trust- und Kartellgestaltung*, Bazel 1940.
 - 34 Met het onderbouwen van deze uitspraak zijn vervolgens nog 200 bladzijden gemoeid.
 - 35 *Industrial Market Structure and Economic Performance*, Chicago 1970. Zie ook bijv. W. G. Shepherd: *Market Power and Economic Welfare*, New York 1970 en J. M. Blair: *Economic Concentration. Structure, Behavior and Public Policy*, New York 1972. Voorts nog W. G. Shepherd: *The Treatment of Market Power*, New York en Londen 1975 en — terug naar de bron — J. S. Bain: *Industrial Organization*, New York enz. 1959, 2de dr. 1968, alsmede J. W. Markham en G. F. Papanek (red.): *Industrial Organization and Economic Development*. In Honor of E. S. Mason, New York enz. 1970 en R. T. Masson en P. D. Quallss (red.), *Essays on Industrial Organization in Honor of Joe S. Bain*, Cambridge, Mass. 1976.
 - 36 Bij die 'recent attempts' met een hoog niveau van abstractie dacht Burns aan de boeken van E. Chamberlin: *The Theory of Monopolistic Competition* en Joan Robinson: *The Economics of Imperfect Competition*, beide uit 1933 en vele malen herdrukt. In ons land bezondigde J. Tinbergen met z'n *Beperkte Concurrentie*, Leiden 1946, zich als een der eersten eraan, daarbij voorafgegaan door W. L. Snijders in diens dissertatie *Beschouwingen over de Theorie der Monopolistische Concurrentie*, Utrecht 1945, en gevolgd door dissertaties in de jaren vijf en zestig van F. J. de Jong, J. E. Andriessen, A. Heertje, C. J. v. d. Weijden, J. G. M. Hilhorst, F. W. Rutten en H. Booy en de studie van L. J. Zimmerman: *The Propensity to Monopolize*, Amsterdam 1952, die als enige in de inleidende hoofdstukken duidelijk het verband legt met het soort literatuur waaraan ik in de tekst hierboven refereer.
 - 37 Zie bijv. M. P. C. M. v. Schendelen in *Intermediair*, 28 nov 1975, blz. 50, S.

- Stuurman op het Vesvu-congres, geboekstaafd in *Folia Civitatis*, 18 okt. 1975, blz. 11 en vervolgens herhaald c.q. uitgebreid in *De Groene Amsterdammer*, 18 febr. 1976, blz. 19, alsmede M. Fennema, in *De Gids* 1/2, 1976, blz. 96. Meer uitgebouwd is de kritiek van Van Goor in: 'Een mislukte expeditie naar de binnenlanden van de Nederlandse economische machtsverhoudingen', in: *Trans-aktie*, dec. 1975, blz. 31-33.
- 38 G. J. Stigler: *The Citizen and the State. Essays on Regulation*, Chicago en Londen 1975, blz. IX.
- 39 Op. cit., 1928, blz. V.
- 40 De auteurs vermelden alleen de datum van de herdruk (1953) in de verzamelbundel *The Present as History*.
- 41 *Monopoly Capital*, Harmondsworth 1966, blz. 32.
- 42 F. N. Stokman: 'Het belang van methoden & technieken', in: *Discorsi*, 8ste jaargang nr. 14, blz. 7. Bij herlezing valt het me op dat hierin onverbloemd wordt gesproken over: 'Een aantal centrale vragen met betrekking tot de interne structuur binnen de economische en politieke elite (...)' die in het bij die gelegenheid aangekondigde boek zullen worden geanalyseerd. De zgn. misverstanden over de personalistische aanpak (blz. 16) wortelen dan minstens diep, is een gedachte die zich opdringt.
- 43 M. Zeitlin: 'Corporate Ownership and Control: The Large Corporation and the Capitalist Class', in: *American Journal of Sociology*, 1974, blz. 1079.
- 44 Zie recent nog eens W. Luypen, *Rechtvaardigheid*, Zwolle 1975, blz. 174, 212.
- 45 Ik citeer hier uit de toespraak van F. Machlup ter gelegenheid van de bijeenkomst van de Verein für Socialpolitik te Bonn in 1972, waarvan de referaten zijn gepubliceerd door H. K. Schneider en Chr. Watrin in: *Macht und ökonomisches Gesetz*, Berlijn 1973, blz. 18.
- 46 *Macht oder ökonomisches Gesetz. Zur Wert- und Verteilungstheoretischen Kontroverse zwischen Rudolf Stolzmann und Eugen von Böhm-Bawerk. Untersuchungen nr. 1922 van het Institut für Wirtschaftspolitik an der Universität zu Köln*, 1971.
- 47 Deel I: Geschichte und Kritik der Kapitalzins-theorien, 4e dr., Jena 1921, blz. 504 e.v.. Titels en ondertitels van boeken zeggen vaak niet alles, maar het waardebereik van de (inkomens)verdeling is toch redelijk omvangrijk en cruciaal — er werd en wordt zelfs om gestaakt — en het stond dan ook in ons land reeds vroeg en uitvoerig in de aandacht bij bijv. J. v. d. Tempel: *Macht en economische wet*, Haarlem 1927, welk proefschrift lovende aandacht oogstte in *De Economist* 1928 en 1929, resp. blz. 388-394 en blz. 415-430.
- 48 *Preis, Wert und Macht. Analytische Theorie des Verhältnisses der Wirtschaft zum Staat*, Aalen 1972. Zie verder: W. J. Samuels: *Pareto on Policy*, New York, enz. 1974 en M. Pantaleoni: 'An Attempt to Analyse the Concepts of 'Strong and Weak' in their Economic Connection', in *The Economic Journal* 1898, blz. 183-205. Voor een bespreking van de opvattingen over kartels en concerns bij Pantaleoni en bij Pareto, zie men R. Piotrowski: *Cartels and Trusts. Their origin and historical development from the economic and legal aspects*, Londen blz. 396 e.v. Zie voorts bijv. H. W. de Jong: *Dynamische Concentratietheorie*, Leiden 1972, i.h.b. hfdst 5 en 6
- 49 I.h.b. deel II, Groningen z.j., (1956), hoofdstuk XXX, i.h.b. blz. 316 e.v. en blz. 396 e.v.
- 50 Het is echt niet de bedoeling deze weergave van de opzet van de studie en het

- betoogde te onderbreken met uitvoerig commentaar, maar hoe nauwkeuriger de samenvatting poogt te zijn des te moeilijker wordt het inhouden van commentaar tot later Ik volsta hier dus met te signaleren, dat over een verschijnsel waarover al ontzaglijk veel bekend is, nl. de (functie van de) ondernemer, de auteurs volstaan met *premissen* en dat ze daaruit bovendien nog besluiten waargenomen andere verschijnselen binnen de onderneming die mogelijk een rol spelen, nl. het management, *per definitie* van die rol uit te sluiten. Zoiets kan nog als men van plan is een *theorie* op te stellen over de betekenis van bepaalde 'organen die de gezagdragersrol bevatten' voor de afloop van een gebeuren als de zo algemeen gedefinieerde 'waardetoedeling' (waarna vervolgens kan worden gekeken of de voorspelling uitkomt), maar het roept beslist bedenkingen op als men zonder het met die theorie geïmpliceerde onderzoek ermee wil aantonen . . . , ja wat? Immers alle definities over invloed, macht en waardetoedeling zijn vergeefs als de relatie van de gezagdrager daartoe niet wordt onderzocht maar vóórondersteld, zonder bovendien — dat zal nog blijken — aan te geven, laat staan te onderzoeken (zie blz. 81, hierboven weergegeven), welke precies de invloed is van die invloed c.q. macht op die waardetoedeling.
- 51 Waarbij het jammer is dat de auteurs ook niet even een blik hebben geslagen in de verbeterde versie uit 1974 van het in hun literatuurlijst vermelde uit 1963 daterende boek van E. Bloembergen: *Modern Commissariaat* onder de titel: *De Raad van Commissarissen. Het commissarissysteem*, Alphen a/d Rijn en Utrecht, waar in het voorwoord wordt vastgesteld (blz. 9): 'In een decennium is in vennootschapsland veel veranderd . . . *Modern Commissariaat* is niet modern meer, de jaren zestig liggen ver achter ons . . .' Dat de teneur van Bloembergens op een systematische analyse van de commissarisfunctie stoelende opvatting is, dat kruiscommissariaten (= dubbelfuncties) uit den boze zijn (zie bv. expliciet blz. 47 en blz. 90) zou minstens als een verrijkende ondersteuning van hun opvattingen hebben gegolden.
- 52 Dat blijkt als de literatuurverwijzingen worden opgevolgd waarmee de door mij daar genoemde boeken overvloedig gezegend zijn.
- 53 Voor een snelle indruk zie men M. D. Reagan: *The Managed Economy*, Londen enz. 1963, hfdst. 5 (Business Power and Influence: Sources) en 6 (Business Power and Influence: Impact). Maar het in dit opzicht echte equivalent van dit voor de vraagstelling van de auteurs doorslaggevende probleem vinden we behandeld bij G. P. A. Braam: *Invloed van bedrijven op de overheid*, Meppel 1973; al geldt daarvoor natuurlijk dat 'grootse vragen aldus (zijn) kleingemaakt. Terwille van de betrouwbaarheid van het onderzoek is 'bezuinigd' op de geldigheid en vooral de relevantie' (Van Schendelen in *Intermediair*, 30 sept. 1977, blz. 23).
- 54 Art. cit., blz. 33 onder het hoofdje 'Een schijn-netwerk?'
- 55 Niet duidelijk is of deze oordelen het gehele boek van 271 pagina's gelden, dan wel beperkt worden tot de blz. 143-162 die handelen over 'Das Institut des Aufsichtsrats'.
- 56 Gebruikt werd de herziene druk, Londen enz. 1930. Op een vergelijkbare wijze brengt R. J. Barber in *The American Corporation*, Londen 1970, op blz. 66-67 de Morgan Guaranty Trust Company in beeld. Maar echt te duizelen begint het de lezer van Kursbogen zu Kursbuch 21 (*Kursbuch 21*, red. H. M. Enzensberger, sept. 1970) over 'Kapitalverflechtung in der Bundesrepublik'. Zie over Hobson nader Jan Romein, op. cit., blz. 491 e.v., die hem in het boeien-

- de hoofdstuk XXV over de economische wetenschap (blz. 481-496) uitverkiest om aan één figuur 'het ontbindingsproces van de klassieke economie en het opbloeien op haar ruïnes van nieuwe zienswijzen' te demonstreren.
- 57 En overigens is Wibaut (1913), blz. 37-38, aardig voor de reminiscenties — toen al — met de door Van Zuthem op Ter Hoeven geuite kritiek.
- 58 *Het Socialisatievraagstuk*, Amsterdam en Rotterdam 1920.
- 59 Rapport van de Commissie uit N.V.V. en S.D.A.P., Amsterdam 1936.
- 60 *Handboek voor het Plan van de Arbeid*, uitgegeven voor het Instituut voor Arbeidersontwikkeling, Amsterdam 1936, blz. 9-40.
- 61 Zie bijv. I. J. Brugmans: *Paardenkracht en Mensenmacht. Sociaaleconomische geschiedenis van Nederland 1795-1940*, Den Haag 1961, blz. 393-398 en J. A. de Jonge: *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914*, oorspronkelijk als proefschrift 1968, SUN-reprint, Nijmegen 1976, blz. 302-304.
- 62 Zo bijv. H. O. Lenel: *Ursachen der Konzentration unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Verhältnisse* (1962), 2e dr., Tübingen 1968, i.h.b. blz. 99 e.v..
- 63 En ook in die andere 'navolgende' dissertaties, waarin inderdaad bij Van der Wiel (1936) en bij Van Rhee (1934) wel tabellen over dubbelfuncties voorkomen, figureert Jeidels in een stuk dat door vele spelers wordt bevolkt, worden diens woorden weleens aangehaald in matigende zin, worden al te extreme opvattingen gekritiseerd en worden tenslotte vooral zeer relativerende conclusies verbonden aan de betekenis van de dubbelfuncties. Treep (1934) noemt Jeidels weer helemaal niet.
- 64 *Grote macht in klein land*, 2 delen, Amsterdam 1962.
- 65 P. Vinke: *De maatschappelijke plaats en herkomst der directeuren en commissarissen van de open en daarmee vergelijkbare besloten naamloze vennootschappen. Een sociologisch onderzoek*, Leiden 1961.
- 66 'Ownership and control in the 200 largest nonfinancial corporations, 1929 and 1963', in *American Economic Review* 1966, blz. 777-787.
- 67 *Management Control and the Large Corporation*, New York 1970.
- 68 *New University Thought*, Winter 1962, blz. 62.
- 69 'The Interlocking Directorate', in: *American Economic Review* 1969, blz. 314-323.
- 70 *Ownership, Control and Success of Large Companies*, Londen 1961, *The Logic of British and American Industry* (1953), herdr., Londen 1972, gedeeltelijk gebaseerd op zijn in 1933 gepubliceerde *Logic of Industrial Organization*. Zie voorts bijv. het overzicht bij Child, op. cit., hoofdst. III en de analyses van C. S. Beed (1966), herdr. in M. Gilbert (red.): *The Modern Business Enterprise*, Harmondsworth 1972, blz. 137-152, J. A. Banks, *Marxist Sociology in Action*, Londen 1970, hfdst. 11 en 14 en van F. L. Pryor, *Property and Industrial Organization in Communist and Capitalist Nations*, Bloomington en Londen 1973, i.h.b. hfdst. IV en VII, VIII, waardoor ook een nader licht wordt geworpen op het 'sweeping statement' van de auteurs op blz. 29-30 over het verschil in gezagdragersrol in 'kapitalistische' en 'centraal geleide stelsels'.
- Het is wellicht alleen de jurist gegeven de essentie van het vraagstuk op nauwelijks één pagina tekst samen te vatten. Zie W. Friedman: *Law in a Changing Society* (1959), 2de dr., Harmondsworth 1972, blz. 101-102.
- 71 A. J. A. Felling: 'De graph-theorie als formeel analysemodel voor het beschrijven van machts- of invloedsstructuren', *Acta Politica* 1973, blz. 153-203 en F.

- N. Stokman: 'Graven naar macht. Dubbelfuncties tussen grote Nederlandse bedrijven en instellingen in 1969', *Acta Politica* 1973, blz. 257-291. De aandacht zij ook gevestigd op A. J. A. Felling: *Lokale Macht en Netwerken*, Alphen aan den Rijn en Bussel 1974, i.h.b. blz. 58 e.v. en blz. 209 e.v..
- 72 Ik kan in dit verband niet nalaten in het voetspoor van Van der Wiel (blz. 138 nt.) hier Jeidels te citeren: '(Die Beteiligung der Banken an Industrie-unternehmungen) kann sehr eng und ganz lose, sehr wirkungsvoll und ganz bedeutungslos sein und dient zu verschiedenen Zwecken, um als eine Einflusszphäre eigener Art gelten zu können'. Zie voor recentere gegevens, waarbij de wettelijke bepalingen niet de geringste zijn, U. Immenga: *Deelnemingen van banken in andere bedrijfstakken*, Commissie van de Europese Gemeenschappen, Brussel 1975; voor Nederland i.h.b. blz. 20 e.v. en blz. 118.
- 73 Zie m.n. ook diens *Economics and the Public Purpose*, Londen 1974, blz. 142 e.v. en nader nog P. Sargant Florence: *Ownership, Control and Success of Large Companies*, Londen 1961, blz. 19 e.v. en hoofdstuk 4, alsmede Child, op. cit., blz. 107-108. Voorts meer algemeen Jean Meynaud: *Technocracy*, (1964 frans) Londen 1968, blz. 155-189.
- 74 Meegeteld werden bijv. nl. ook relaties met 'overheidsorganen' als het Koninklijk Huis, de Raad van State, het Kabinet der Koningin, de Kanselarij der Nederlandse Orden en Kapittel MWO, de Algemene Rekenkamer en Suriname en Nederlandse Antillen, Commissarissen der Koningin, terwijl bij 'de bedrijven' worden ondergebracht de Staatsbedrijven en de financiële overheidsinstellingen (die voor nogal wat dubbelfuncties zorgen, blz. 310 e.v.).
- 75 Maar dat komt waarschijnlijk door de in de Staatsalmanak betrachtte geheimhouding en mogelijk bestaan hier juist de verbindingen op lagere niveaus, zo merken de auteurs op (blz. 317-318); vgl. over die lagere niveaus ook blz. 309: 'Daarover weten wij niets, omdat wij die gegevens niet hebben bekeken'.
- 76 Zie bijv. G. H. Scholten: *De sociaal-economische raad en de ministeriële verantwoordelijkheid*, Meppel 1968, blz. 83 e.v. en M. Estor: *Der Sozial-ökonomische Rat der niederländischen Wirtschaft*, Berlijn 1965, blz. 31 e.v. (een overigens door Scholten in z'n uitvoerige literatuuroverzicht niet vermelde uitstekende studie, die evenals die van W. Singh: *Policy Development. A Study of the Social and Economic Council of the Netherlands*, Rotterdam 1972, bewijst dat dit centraal verkoopkantoor van onze 'karteldemocratie' (Lijphart) zich in een wellicht onverwachte buitenlandse aandacht mag verheugen).
- 77 Zie bijv. Estor, blz. 33-42 en hfdst. I, § 2 van het hierna te noemen boek van VerLoren van Themaat en Muilwijk.
- 78 Nader hierover: W. J. van Eijkern en G. J. Balkestein: *De Wet op de Bedrijfsorganisatie*, 2e dr., Alphen a/d Rijn 1955, blz. 34 e.v., P. VerLoren van Themaat en J. A. Muilwijk: *Handleiding bij de Wet op de Bedrijfsorganisatie*, 2e dr. 1956, blz. 21 e.v. en blz. 87 e.v., J. P. Windmuller: *Arbeidsverhoudingen in Nederland*, (Engelse editie 1969), Utrecht en Antwerpen 1970, i.h.b. hfdst. II en VII en L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 7, 's-Gravenhage 1976, blz. 19-29.
- 79 Nog in 1969 — het jaar waarop het onderzoek van Helmers c.s. vooral betrekking heeft — stelde J. Windmuller, op. cit., blz. 275, categorisch vast: 'Men verwacht van hen (= de 15 kroonleden) dat zij als onafhankelijke experts zullen optreden, die betreffende de besproken problemen hun eigen inzicht en kennis inbrengen, en dat is ook de manier waarop zij dit werk doen' (curs. van mij, U.).

- Zie ook nog blz. 277-278 aldaar.
- 80 *Economisch Dagblad* 11 mei 1977; zie ook Van Rossum in *Elseviers Weekblad* 21 mei 1977.
- 81 Zie hierover ook Driehuis en Van der Zwan in *Economisch-Statistische Berichten*, 31 aug. 1977.
- 82 *Het Vrije Volk* 10 mei 1977.
- 83 Onder redactie van J. E. Andriessen en M. A. G. van Meerhaeghe, Leiden 1962, blz. 1-106. Inmiddels, samen met een aantal andere belangwekkende bijdragen van zijn hand, herdrukt in P. Hennipman: *Welvaartstheorie en economische politiek* (onder redactie van J. van den Doel en A. Heertje), Alphen aan den Rijn en Brussel 1977.
- 84 Hennipman, art. cit., blz. 106.
- 85 J. S. Sorzano: 'David Easton and the Invisible Hand', in: *American Political Science Review* 1975, blz. 91-106. Zie eveneens G. H. Scholten: 'Easton's Systems Analysis en het Nederlandse politieke systeem', in *Acta Politica*, april 1968, blz. 214-238 en U. Rosenthal: 'Eastons definitie van politiek; een herinterpretatie', in: *Acta Politica*, okt. 1974, blz. 379-397.
- 86 Zie J. M. Klaver en J. G. Siccama: 'Integratie van politicologie en economie' in: *Acta Politica*, 1974, blz. 125-161.
- 87 Zie in het kort P. J. Uitermark: 'Alternatieve kosten en vervangingswaarde', in: *De Economist* 1969, blz. 433-492, i.h.b. blz. 444 e.v..
- 88 Zie bijv. Spier in McGuire, op. cit., G. Avondo-Bodino: *Economic Applications of the Theory of Graphs*, New York 1962, G. Kade, H.-J. Zubrod en R. Hujer: *Die Wirtschaftsformen in der UdSSR und DDR im Lichte der Kybernetik und Graphentheorie*, Wenen en New York 1971, A. Eckstein (red.), *Comparison of Economic Systems* (1971), Berkeley enz. 1973 en J. M. Montias: *The Structure of Economic Systems*, New Haven en Londen 1976.
- 89 Art. cit., blz. 32.
- 90 *Political Power*, New York 1969.
- 91 B. Russell: *Power* (1938), Londen enz. 1975, blz. 92.
- 92 Zie O. K. Flecktheim (red.): *Fundamentals of Political Science*, New York 1952, hfdst. 1, 2.
- 93 Op. cit., blz. 11.
- 94 *The Nerves of Government* (1963), New York en Londen 1966, i.h.b. deel II en III.
- 95 *Economy and Society* (1956), New York 1969, i.h.b. hfdst. II en III.
- 96 *Society and Power* (1961), New York 1965, i.h.b. hfdst. II en IV.
- 97 *After the Revolution*, New Haven en Londen 1970, i.h.b. hfdst. 3.
- 98 *Power. A radical view*, Londen enz. 1974, blz. 28.
- 99 *De burger en zijn staat*, Alphen aan den Rijn 1966, hfdst. 1. Zie ook L. Prakke: *Pluralisme en Staatsrecht*, Deventer 1974, de bundel *Staatsrecht en economische macht*. Conferentie 19 december 1975 Universiteit van Amsterdam en D. Völpel: *Rechtlicher Einfluss von Wirtschaftsgruppen auf die Staatsgestaltung*, Berlijn 1972. Zie hierover ook reeds Jan Romein, op. cit., hfdst. XVIII en XIX, blz. 352-382.
- 100 De m.i. politicologisch hier relevante literatuur omvat A. F. Bentley: *The Process of Government. A Study of Social Pressures*, Chicago 1908, D. B. Truman: *The Governmental Process*, New York 1951, Earl Latham: *The Group Basis of Politics*, Ithaca, N.Y. 1952, R. A. Dahl en Ch. E. Lindblom: *Politics*,

- Economics and Welfare*, New York 1953, E. P. Herring: *Public Administration and the Public Interest*, New York 1936, B. Barry: *Political Argument*, Londen 1965, terwijl evenmin kan worden voorbijgegaan aan de benadering zoals Rosenthal, Van Schendelen en Scholten deze presenteren in *Intermediair*, 23 sept. 1977, blz. 37-45.
- 101 Zie bijv. A. B. Levy: *Private Corporations and their Control*, 2 dln., Londen 1950, F. Harbison & Ch. A. Myers: *Management in the Industrial World. An International Analysis*, New York enz. 1959, R. Eells: *The Government of Corporations*, New York 1962, en E. M. Epstein: *The Corporation in American Politics*, Englewood Cliffs, N.J. 1969. Vooral dit laatste boek geeft een indruk waarom en hoe bijv. het systeembereik groter kan zijn dan het waardebereik. Zie ook reeds D. Lynch, op. cit., blz. 293 e.v.: 'The Impact of Economic Concentration upon Representative Government'. Voorts W. Friedman, op. cit., hfdst. 9: 'Corporate Power, the Individual and the State'.
- 102 'The Problem of Power', in: *British Journal of Political Science*, 1972, blz. 479-490 (naar het oordeel van Lukes 'a useful, clarifying discussion' . .).
- 103 *Die Grundlagen der Nationalökonomie* (1940), zesde dr. 1950, i.h.b. blz. 196 e.v.. Zie over Eucken nader M. Wulff: *Die neoliberale Wirtschaftsordnung*, Tübingen 1976, blz. 3 e.v..
- 104 *Theorie der Allgemeinen Volkswirtschaftspolitik* (1955), tweede dr. 1963, i.h.b. blz. 64-111.
- 105 Resp. onder de titels 'Note sur le pouvoir économique', 'Considérations sur le pouvoir économique et sur sa nature', 'Quelques aspects de la régulation du pouvoir économique' en 'Pouvoir politique et pouvoir économique'. Niet onder de indruk van de bijdragen van de economie toont zich F. Perroux: *Pouvoir et économie*, Parijs enz. 1973.
- 106 *Hannoversche Beiträge zur politischen Bildung*, Deel 2, Hannover 1962, blz. 105-128.
- 107 K. W. Rothschild (red.): *Power in economics*, Harmondsworth 1971.
- 108 D. E. Lillienthal: *Big Business. A New Era*, New York 1952, blz. 22.
- 109 Verwezen zij daarnaast nog naar A. Heertje: *Economie en technische ontwikkeling*, Leiden 1973, i.h.b. hfdst. XI, (blz. 249-289: 'Technische ontwikkeling en monopoliemacht'), dat onder verwijzing naar de omvangrijke literatuur een aanvullende indruk geeft van het waardebereik dat door de economische wetenschap wordt geanalyseerd. Zie voorts de eerste twee paragrafen van hfdst. XII aldaar, alsmede P. Hennipman: 'Monopoly: Impediment or Stimulus to Economic Progress?', in de in noot 124 genoemde bundel onder redactie van E. H. Chamberlin en H. Schmidbauer: *Allokation, technischer Fortschritt und Wettbewerbspolitik*, Tübingen 1974. Voorts voor een verdere indruk vooral het opstel van A. Arndt: 'Power and Competition' in de bundel *Markets, Corporate Behaviour and the State*, onder redactie van A. P. Jacquemine en H. W. de Jong, Den Haag 1976, alsmede A. Jacquemin: *L'Entreprise et son pouvoir de marché*, Leuven 1967, i.h.b. ook het voorwoord van J. Houssiaux daarin.
- 110 'The Influence of Ownership and Control on Profit Rates' in: *American Economic Review*, juni 1968, resp. 'Control Type, Profitability and Growth in Large Firms. An Empirical Study', in: *Economic Journal* 1971, blz. 547-562. Voorts nog W. L. Baldwin: 'The Motives of Managers, Environmental Restraints and the Theory of Managerial Enterprise', in: *Quarterly Journal of Economics* 1964 en John Williamson: 'Profit, Growth and Sales Maximization', in: *Econo-*

- 110 mica 1966, blz. 1-16. Zie voor een overzicht van recentere — empirische — studies Peter Holl: 'Control Type and the Market for Corporate Control in Large U.S. Corporations', in: *The Journal of Industrial Economics*, juni 1977, blz. 293-273 en S. Nyman en A. Silberston in A. P. Jacquemin en H. W. de Jong (red.), op. cit. (1977), blz. 43-72.
- 111 *Economic Foundations of Political Power*, New York en Londen 1973.
- 112 A. Downs: *An Economic Theory of Democracy*, New York 1957. Zie van hem ook *Inside Bureaucracy*, Boston 1967. Voorts M. Weidenbaum: *The Modern Public Sector*, New York en Londen 1969. W. A. Niskanen Jr.: *Bureaucracy and Representative Government*, Chicago 1971, A. Breton: *The Economic Theory of Representative Government*, Chicago 1974 en voor een minder geslaagd specimen G. Tullock: *Private Wants, Public Means*. An Economic Analysis of the Desirable Scope of Government, New York en Londen 1970.
- 113 Het wat rusteloze boek van J. van den Doel: *Demokratie en welvaartstheorie*, Alphen aan den Rijn 1975 (2de dr.), bevat deze plaatsbepaling minder nadrukkelijk, maar vormt overigens een interessante nederlandse inleiding tot dit onderzoeksgebied van de 'parlementair-bureaucratische democratie'. Zie ook de discussie tussen Siccama en Van den Doel in *Acta Politica*, okt. 1974, blz. 413-432.
- 114 Zie voor een recente evocatie A. Cairncross: 'The Market and the State', in Th. Wilson en A. S. Skinner (red.), *The Market and the State*. Essays in Honour of Adam Smith, Oxford 1976, blz. 113-134; de enige bijdrage welke niet wordt gevolgd door een 'comment'.
- 115 Hierover zeer welsprekend G. J. Stigler: 'The Politics of Political Economists' (1959), in zijn *Essays in the History of Economics*, Chicago enz. 1965, blz. 51-65
- 116 En zoals bijv. tot uitdrukking komt bij M. Sharp: *The State, the Enterprise and the Individual*, Londen 1973, blz. 34: '... the state is the totality of individuals who compose it and its role (is) that of promoting the greatest happiness or welfare of its members'.
- 117 Zie hiervoor ook Barry op. cit., i.h.b. hfdst. X-XV en blz. 268 e.v.
- 118 Op. cit., blz. 192.
- 119 Op. cit., blz. 61.
- 120 *F.E.M.*, 25 aug. 1977, blz. 25 e.v. Zie ook nog *F.E.M.* 2/78, blz. 31 e.v..
- 121 Een Nederlands equivalent van een veelomvattend (leer-)boek als dat van M. Fainsod, L. Gordon en J. C. Palamountain Jr.: *Government and the American Economy*, New York 1959, is mij niet bekend, tenzij men de aan de gedachte van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie — vóór en na WO II — gewijde vele geschriften als zodanig wil bestempelen of de drie omvangrijke delen: *De Nederlandse volkshuishouding tussen twee wereldoorlogen*, Utrecht en Brussel 1952. Overigens bewoog de belangstelling in ons land zich vnl. op het theoretische vlak, getuige bijv. A. H. M. Albrechts: *De leer der maatschappelijk economische organisatievormen*, diss. Tilburg 1948 en C. Weststrate: *Ordering van het economisch leven*, Amsterdam en Brussel 1947. Voor de beschrijvende, schuchtere, uitzondering staat nog steeds slechts J. E. Andriessen, S. Miedema en C. J. Oort: *De sociaal-economische besturing van Nederland*, Groningen (z.j.), dat mogelijk binnenkort de 10de druk haalt.
- 122 G. A. Campbell: *The Civil Service in Britain*, Harmondsworth 1955, blz. 9.
- 123 R. Crinice Le Roy: *De vierde macht*, Baarn 1971, blz. 55.
- 124 Zie Sharp, op. cit., hfdst. 3 voor een elementaire inleiding. Te denken zij even-

- eens aan het door C. J. v. d. Weijden in hfdst. 1 van diens *Toegang en toetreding*, Den Haag 1962, gememoreerde 'planning for competition'. Zie ook E. H. Chamberlin (red.): *Monopoly and Competition and their Regulation*, Londen en New York 1954.
- 125 F. A. Hayek: *Individualism and Economic Order*, Londen 1949, i.h.b. hfdst. II (Economics and Knowledge), IV (The Use of Knowledge in Society), en V (The Meaning of Competition).
- 126 G. J. Stigler: 'The Economics of Information' (1961), herdr. in *The Organization of Industry*, Homewood, Ill. enz. 1968, hfdst. 16.
- 127 Zie G. F. W. M. Pikkemaat: *Informatie, communicatie en economische organisatie*, Groningen 1969.
- 128 C. Weststrate: *Theorie van drie stelsels van sociaal-economisch leven*, Leiden 1948. Voor een levendiger en meer veelzijdig recenter elementair overzicht van de inzichten in de economische wetenschap hieromtrent zij verwezen naar R. L. Carson: *Comparative Economic Systems*, New York en Londen 1973.
- 129 Laatstelijk in diens *Economics and the Public Purpose* (1974), maar ook reeds eerder in zijn *American Capitalism. The Concept of Countervailing Power* (1952) en *The Affluent Society* (1958). Zie voorts voor een andere uitwerking nog C. E. Ferguson: *A Macroeconomic Theory of Workable Competition*, Durham, N.C. 1964.